

DEUİFD LVIII / 2023, ss. 63-95.

**Muhammed B. Kerrâm ile Mekhûl En-Neseî'nin Kelâmî Görüşlerinin
Karşılaştırılması***

Züleyha BİRİNCİ**

ÖZ

Muhammed b. Kerrâm (ö. 255/869), Kerrâmiyye adlı fırkayı kurmuş ve geniş bir taraftar kitlesi edinmiştir. Fakat görüşleri sebebiyle eleştirilere uğramıştır. İbn Kerrâm'ı ve Kerrâmiyye'yi eleştirenler arasında Ehl-i sünnet müntesipleri başta gelmektedir. Ebû Mutî' Mekhûl en-Neseî (ö. 318/930) ise Hanefî âlimlerden biri olup fıkıh, kelâm ve tasavvuf gibi ilimlerle meşgul olmuştur. Fırak edebiyatına dair yazmış olduğu eser, günümüze kadar gelmiş ve özellikle Hanefî-Mâtürîdî fırak eserleri üzerinde etkili olmuştur. Mekhûl en-Neseî'nin itikadî yönden hangi mezhebe bağlı olduğu hususunda farklı fikirler ileri sürülmüştür. Bu konu üzerindeki tartışmalar, akademik çevrelerde halen mevcudiyetini korumaktadır. Bununla beraber çoğunlukla Kerrâmiyye mezhebine mensup olduğu düşünülmüştür. Ancak İbn Kerrâm ile Mekhûl en-Neseî'nin kelâmî görüşleri daha önce müstakil olarak incelenmemiştir. Bu nedenle bu makale her iki ismin kelâmî görüşlerinin karşılaştırılmasını konu edinmektedir. Makalenin amacı Mekhûl en-Neseî'nin Kerrâmiyye mezhebine mensup olup olmadığı yönündeki tartışmaların aydınlatılmasına katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Muhammed b. Kerrâm, Ebû Mutî' Mekhûl en-Neseî, Kerrâmiyye, Ehl-i Sünnet.

**Comparison of The Theological Opinions of Muhammad Ibn Karram
and Makhul Al-Nasafi**

ABSTRACT

Mohammad ibn Karram, he founded a group called Karramiyyah and gained a large follower base. But he has been criticized for his views. Among those who criticize Ibn Karram and Karramiyyah, followers of Ahl al-Sunnah come first. Makhul al-Nasafi is one of the Hanafi scholars and has been busy with sciences

* Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı, zbirinci@trabzon.edu.tr, orcid.org/0000-0002-0397-8130

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 13.10.2023

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 04.11.2023

such as fiqh, kalam and sufism. The work he wrote on firaq literature has survived to the present day and has been especially influential on Hanafi-Maturidi heresiographical works. Different ideas have been put forward about which theological sect Makhul al-Nasafi belongs to. Discussions on this issue still exist in academic circles. However, it was generally thought that he belonged to the Karramiyyah sect. However, the theological views of Ibn Karram and Makhul al-Nasafi have not been examined independently before. Therefore, this article deals with the comparison of theological views of both names. The aim of the article is to contribute to the elucidation of the debates on whether Makhul al-Nasafi belonged to the Karramiyyah sect or not.

Keywords: Kalam, Muhammad ibn Karram, Abu Mutr' Makhul al-Nasafi, Karramiyyah, Ahl al-Sunnah.

GİRİŞ

Kerrâmiyye'nin kurucusu olan Muhammed b. Kerrâm (ö. 255/869) Sicistan'da doğmuştur. Tahsili için Nişâbur, Belh ve Herât gibi şehirlere gidip öğrenimini tamamladıktan sonra Sicistan'a dönmüştür. Kendisini ibadete vermiş ve geniş bir taraftar kitlesine sahip olmuştur. Sicistan valisi, dinde bid'atlar ortaya çıkardığı için kendisini öldürtmek istemiş, ancak taraftarları çok olduğu için bunun yerine onu sürgün etmiştir. Bunun ardından o, görüşlerini Gur, Garcistan ve Horasandaki kırsal kesimlerde yaymıştır. Beş yıl Mekke'de bulunmuş, sonra Nişâbur'a dönmüş, tekrar Sicistan'a gitmiş ve oradan Nişâbur'a geçmiştir. Fikirleri ve yaşantısı dolayısıyla halkın tepkisini toplamıştır. 243/857 yılında Nişâbur'da hapsedilmiş, bir müddet sonra serbest bırakılmış, ardından sekiz yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. 251/865 senesinde serbest bırakıldıktan sonra Kudüs'te vaaz vermeye başlamıştır. İman hakkındaki görüşü dolayısıyla kitapları yakılmıştır. Kudüs valisi tarafından sürgün edildiği Remle'de vefat etmiştir. Kendisine *Kitâbü't-Tevhîd*, *Kitâbü Aşâbi'l-Kabr*, *Kitâbü's-Sır* ve *Makalât* adlı eserler nispet edilmiştir. Fakat eserleri günümüze ulaşmamıştır.¹

¹ Muhammed b. Kerrâm'ın hayatı ve faaliyetleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkahir b. Tâhir b. Muhammed b. Abdullah el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak ve beyânü'l-firakati'n-nâciye* (Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedide, 2. Basım, 1977), 202-203; Ebü'l-Kasım Ali İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Amrî (Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1995), 55/127-130; Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1986), 11/20; Şerafettin Yaltkaya, "Kerramiler",

Ebû Mutî' Mekhûl en-Neseî (ö. 318/930) ise Neseî'te yaşamış bir Hanefî âlimdir. Kendisi birçok meşhur âlimin yetiştiği Neseî ailesinin bir üyesidir. Fıkıh ilminin yanı sıra kelâmıla, tasavvufıla ve hadisle de meşgul olmuştur. Fıkıhî sahada yazdığı eser *Kitâbü's-Şu'a* adını taşır, ancak bugün elimizde mevcut değildir. Bugüne ulaşan eserleri, tasavvufî-ahlâkî sahadaki *el-Li'li'yyât* ve *Kitâb fî Fazlı Sübhânallah* ile fırak edebiyatı hakkındaki *Kitâbü'r-Red*'dir. Mekhûl en-Neseî'nin kelâmî yönünü ortaya koyan eseri *Kitâbü'r-Red*'dir. Bu eserinde mezhepleri 73 fırka hadisini esas alarak tasnif etmiştir. Bid'at ehli fırkalara eleştiriler yöneltilmiş, naklî ve aklî delillerle onların görüşlerini reddetmiştir.²

Mekhûl en-Neseî *Kitâbü'r-Red* adlı eserinde, kurtuluşa erecek fırka olan Ehl-i Sünnet'e (Ehlü'l-Cemâa) tâbi olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan bid'at fırkalarını tenkit etmiş, ancak Kerrâmiyye'den hiç bahsetmemiştir.³ Bu vb. nedenlerle Mekhûl en-Neseî'nin itikadî yönden hangi mezhebe mensup olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür ve akademik mecralarda bu konuyla ilgili tartışmalar halen devam etmektedir. Bu bağlamda Mekhûl en-Neseî'nin Mürcie'ye veya Ehl-i Sünnet'e aidiyetini ileri sürenler olduğu gibi mezhep aidiyeti konusunda belirgin bir fikir ileri sürmeme yolunu tutan araştırmacılar da olmuştur. Bununla birlikte araştırmacıların büyük çoğunluğu Mekhûl en-Neseî'nin Kerrâmiyye'ye mensup olduğu kanaatine varmıştır.⁴

Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası 11 (Nisan 1929), 1-4; Sönmez Kutlu, "Muhammed b. Kerrâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/546-547.

² Mekhûl en-Neseî'nin hayatı ve eserleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Ebû Abdullâh Şemsüddîn ez-Zehabî, *Siyeru 'alâmi'n-nübelâ* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006), 11/364; İlyas Üzüm, "Neseî, Mekhûl b. Fazl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/570-571.

³ Bk. Ebû Mutî' en-Neseî, *er-Red alâ ehli'l-bida' ve'l-ehvâi'd-dâlle Bid'at Ehli ve Sapkın Fırkalara Reddiye*, thk. Seyit Bahcıvan, çev. Züleyha Birinci (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020), 48-51, 72-81, 304-305.

⁴ Bk. Ulrich Rudolph, *Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı Mâturîdî*, çev. Özcan Taşçı, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017, 148-153; Sönmez Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV Yayınları, Ankara, 2018, 35, 335-337, 340; Kadir Gömbeyaz, "Hanefî-Maturîdî Mezhepler Tarihi Kaynakları", *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri*, ed. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 344-345; Zeynep Alimoğlu Sürmeli, "Sünnî Makâlât Eserlerinde Kerrâmiyye'nin Tasnifi Meselesi", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 12/2 (Güz 2019), 415-417. Esasında araştırmacıların Mekhûl en-Neseî ile ilgili düşüncelerinin karmaşık bir yapı arz

İbn Kerrâm'ın kurucusu olduğu Kerrâmiyye fırkası, itikadî mezheplerden biridir.⁵ Bundan dolayı İbn Kerrâm ve Mekhûl en-Nesefî'nin kelâmî fikirlerinin benzer yahut farklı yönlerinin tespit edilmesi, Mekhûl en-Nesefî'nin Kerrâmîler'den biri olup olmadığının belirginlik kazanmasında önemli ve gerekli bir araştırmadır. Fakat iki ismin itikadî-kelâmî görüşleri üzerinde daha önce müstakil olarak akademik bir çalışma yapılmamıştır. Bu sebeple bu araştırma, her iki ismin kelâmî fikirlerinin karşılaştırılmasını konu edinmiştir. Bu çalışmanın amacı, Mekhûl en-Nesefî'nin Kerrâmiyye'ye mensup olup olmadığı hakkındaki tartışmaların aydınlık kazanmasına katkı sağlamaktır.

Makalede doküman analizi metodu kullanılmıştır. Muhammed b. Kerrâm'a ait eserler bugüne ulaşmadığından dolayı onun kelâmî görüşlerinin tespiti için eserlerinden doğrudan alıntı yapan veya görüşlerine yer veren klasik kaynaklardan istifade edilmiştir. İbn Kerrâm ve takipçilerine ait fikirlerin doğru şekilde tespit edilebilmesi maksadıyla Kerrâmî müelliflere ait olup günümüze intikal edebilen az sayıda eser de dikkate alınmıştır. Mekhûl en-Nesefî ile İbn Kerrâm'ın vefat tarihleri arasında altmış küsur yıllık bir zaman dilimi bulunmaktadır. Bundan dolayı İbn Kerrâm ile Mekhûl en-Nesefî'nin görüşlerinin karşılaştırılmasında, aralarındaki bu zaman farkı da göz önünde bulundurulmuş ve daha isabetli bir sonuca ulaşabilmek için İbn Kerrâm'ın taraftarlarına atfedilen görüşler de incelenmiştir. Ancak İbn Kerrâm ve takipçilerine ait olan veya onlara izâfe edilen fikirlerin zamanın ilerlemesiyle birlikte değişikliğe uğrayabilmesi ihtimaline karşı Kerrâmîler'e atfedilen görüşlerin incelenmesi, ağırlıklı olarak mütekaddimûn dönemine ait kelâm ve mezhepler tarihi kaynaklarıyla sınırlı tutulmuştur. Mekhûl en-Nesefî'nin kelâmî düşüncelerinin belirlenmesi hususunda ise bu görüşlerinin yer aldığı *Kitâbü'r-Red* adlı eseri kaynak edinilmiştir. Tespit edilen veriler birbirleriyle karşılaştırılmış ve kelâmî açıdan analiz edilmiştir.

ettiğini söylemek mümkündür. Zira Mekhûl en-Nesefî'yi Mürcie'yle veya başka bir mezheple ilişkilendiren araştırmacıların önemli bir bölümü, aynı zamanda onun Kerrâmî olabileceğini de ifade etmişlerdir. Nesefî'nin mezhebî kimliğiyle ilgili değerlendirmeler içeren bir araştırma için bk. Züleyha Birinci, "Ebû Mutî' en-Nesefî'nin Mezhebî Kimliği: Mürcî veya Kerrâmî Olduğuna Dair İddiaların Değerlendirilmesi", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (Aralık 2021), 229-249.

⁵ Bk. Sönmez Kutlu, "Kerrâmiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/294.

Bu araştırmada İbn Kerrâm ve görüşlerinin tespiti için Kerrâmîler'e ait bugüne ulaşabilen az sayıda kaynak⁶ haricinde çoğunlukla Kerrâmî olmayan diğer grupların ve ilim adamlarının eserlerine müracaat edilmiştir. Bu eserler her ne kadar Kerrâmîler aleyhine taraflı bir tavır takınılması, görüşlerinin çarpıtılması ve olduğundan başka gösterilmesi gibi olumsuzluklara ihtimal taşısı da⁷ -klasik dönemde ortaya çıkmış diğer birçok fırkada olduğu gibi- bu grup hakkında bilgi edinebilmenin de başka bir yolu bulunmamaktadır. Kerrâmiyye söz konusu olduğunda şunu da unutmamak gerekir ki kaynaklarda bu grubun Bâtniyye'ye benzer bir takım gizli faaliyetler yaptıklarına, halka arz etmedikleri özel kitaplar yazdıklarına ve gerçek fikirlerini herkese açıklamadıklarına dair ifadeler kaydedilmektedir. Örneğin İsferyânî (ö. 471/1078), Kerrâmîler'in İbn Kerrâm'a ait *Azâbü'l-Kabr* adlı kitabı gün yüzüne çıkarmaya utandıklarını, bu nedenle aynı adı verdikleri başka bir kitabı İbn Kerrâm'a aitmiş gibi gösterip İbn Kerrâm'ın yazdığı asıl kitabı gizlediklerini söylemektedir.⁸ Bundan dolayı İbn Kerrâm ve taraftarları hakkında elde edilen bulgularda yanılığa düşmemek, doğru ve güvenilir bilgiden uzaklaşmamak için grupla ilgili bu durumu da mutlaka dikkate almak gerekmektedir.

1. İmanla İlgili Görüşlerinin Karşılaştırılması

Muhammed b. Kerrâm'ın ön plana çıkan görüşlerinin önemli bir kısmı iman konusundadır. Kendisinin bu mevzuda Mekhûl en-Nesefî ile karşılaştırılabilecek görüşleri şu şekilde ifade edilebilir.

⁶ Bu kaynaklar hakkında bilgi için bk. Abdylkader Durguti, "Muhammed b. Kerrâm ve Taraftarlarına Ait Eserlerin Genel Bir Tahlili", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 12/1 (2019), 113-140.

⁷ Kerrâmî olmayan diğer gruplara ve ilim adamlarına ait eserlerde Kerrâmiyye aleyhine bu tür olumsuzluklar olabileceği yönündeki fikirler için bk. Margeret Malamud, "Ortaçağ Horasanında Sapkın Bir Politika: Nişabur Kerrâmiyesi", *Kelam Araştırmaları*, çev. Hüseyin Doğan 13 (2015), 536; Çağfer Karadaş, "Kerrâmiye ve İtikâdi", *Kelam Araştırmaları* 5 (2007), 50; Zeynep Alimoğlu Sürmeli, *Ehl-i Sünnel'in Kerrâmiyye Eleştirisi* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 5-6, 66; Hüseyin Doğan, "Mezhebî Taklit ve Taassubiyetin Dinî Nasları Anlama ve Yorumlamaya Etkisi -Eş'arîler'in, Kerrâmiyye'ye Yönelik Eleştirilerinin Bir Analizi-", *İslam ve Yorum III Din, Bilim ve Medeniyet*, haz. Fikret Karaman (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2019), 1/500-517; Aron Zysow, "Kerrâmiyye", *Başlangıçtan Günümüze İslâm Kelâmı*, çev. Orhan Şener Koloğlu vd., ed. Sabine Schmidtke (İstanbul: Küre Yayınları, 2. Basım, 2022), 344.

⁸ Ebû'l-Muzaffer Tâhir el-İsferyânî, *et-Tebârî fî'd-dîn ve temyîzül-fırkati'n-nâciye 'ani'l-fıraki'l-balîkîn*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Lübnan: Âlemül-Kütüb, 1983), 114.

1.1. İmanın Mahiyeti

İbn Kerrâm'a yakın bir tarihte yaşayan Ebü'l-Kasım el-Ka'bi'nin (ö. 319/931) belirttiğine göre İbn Kerrâm'ın başını çektiği Kerrâmiyye grubu Allah'a imanını; kalp ile tasdik ve diğer itaatler olmaksızın, sadece dil ile ikrar olduğunu söylemektedir.⁹ Ka'bi'nin bu söylediklerini tasdik eder mahiyette Eş'arî'nin (ö. 324/935-36) de *Makalâtü'l-İslâmiyyîn* adlı eserinde bu konu hakkında bilgi verdiği görülmektedir. Eş'arî'nin naklettiğine göre İbn Kerrâm'ın ashabı, imanın kalple değil dille ikrar ve tasdik olduğunu ileri sürmektedir. Onlar, kalbin mârifetinin veya dille tasdik dışında bir şeyin iman olduğunu inkâr etmektedirler. Küfrün de Allah'ı dille yalanlayıp inkâr etmek olduğunu ileri sürmektedirler.¹⁰ Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) gelince o da hem *Kitâbü't-Tevhîd*'de hem de *Te'vîlât*'ta Kerrâmîler'den bahsetmektedir. Mâtürîdî, Kerrâmîler'e imanın kalp ile tasdik değil, dil ile ikrardan ibaret olduğu görüşünü atfetmekte¹¹ ve bunun doğru olamayacağını naklî ve aklî delillerle izah etmektedir.¹² Hadis taraftarı olarak nitelenen Malâtî (ö. 377/987) de dil ile ikrar fikrini eleştirmektedir. Ne var ki Malâtî imanı sadece dil ile ikrar olarak kabul edenlerden, Mürcie'nin bir grubu olarak bahsetmekte ve onların görüşlerine itiraz etmekte,¹³ fakat Kerrâmiyye'yi ismen zikretmemektedir.¹⁴

⁹ Ebü'l-Kasım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Kâ'bi, *Kitâbü'l-Makalât ve meabu uyunü'l-mesâil ve'l-cevâbât*, thk. Hüseyin Hansu, vd. (İstanbul: Kuramer, Amman: Dârü'l-Feth, 2018), 389.

¹⁰ Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *Makalâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*, nşr. Helmut Ritter (Wiesbaden: Franz Steiner, 1980), 141, 143.

¹¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, ed. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Dârü'l-Mizân, 2005), 1/35.

¹² Bk. Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yayınları, 2005), 601-610; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/313.

¹³ Bk. Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman eş-Şâfî el-Malâtî, *et-Tevhîd ve'r-red alâ ehli'l-ehlâ ve'l-bida'*, nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1968), 43-44, 151-152.

¹⁴ Malâtî'nin h. 4. yüzyılın sonlarına doğru vefat eden bir fırak müellifi olarak Kerrâmîler'den ismen bahsetmemesi hususuna dikkat çekmekte fayda vardır. Zira Kerrâmiyye'den ismen bahsetmeme durumu h. 4. yüzyılın başlarında vefat eden Mekhûl en-Nesefî için de geçerlidir. Fakat iki fırak yazarı da Kerrâmiyye'yi ismen tenkit etmemesine rağmen Mekhûl en-Nesefî bazı görüşleri İbn Kerrâm'la benzer kabul edilerek Kerrâmîler'den sayılabilirken Malâtî, Allah'ın arşa istivâ etmesi gibi bazı görüşleri İbn Kerrâm'la benzeşmesine rağmen Kerrâmî olarak nitelendirilmemektedir. Mekhûl en-Nesefî hakkında böyle bir düşüncenin oluşmasında, kendisininin *Lü'lü'yyât* adlı tasavvufî kitabında İbn Kerrâm'dan alıntılar

Hicrî dördüncü asırdan beşinci asra doğru geçildiğinde İbn Kerrâm ve taraftarları hakkında aynı iddiaların yine dile getirildiği görülmektedir. Eş'arî kelâmcı İbn Fûrek (ö. 406/1015) Kerrâmîler hakkında biraz daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. İbn Fûrek'in dile getirdiğine göre Kerrâmiyye, Allah'a imanın mârifet ve amelden bağımsız olarak yalnızca ikrar olduğunu söylemekte, bu ikrarın da kalp ile değil dille olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde küfrün de dilin inkârı ve yalanlaması olduğunu söylemektedir. Buna göre kişinin kalbi imanla dolu olduğu halde ikrah altında kalarak dahi olsa diliyle inkâr etse küfre girmiş olur. Aynı şekilde kalbiyle yalanlamış olsa bile diliyle ikrar eden kişi mümin kabul edilir. Bundan dolayı Kerrâmiyye, Ammâr b. Yâsir'in küfür ifadesini dile getirdiğinde gerçek bir kâfir olduğunu ve Abdullah b. Übey'in ikrarı sayesinde gerçek bir mümin olduğunu söylemişlerdir.¹⁵ Mu'tezilî kelâmcı Kadî Abdülcebâr (ö. 415/1025) da Kerrâmîler'e göre imanın dille ikrardan ibaret olduğunu söylemektedir.¹⁶

Benzer biçimde İbn Hazm (ö. 456/1064), İbn Kerrâm ve taraftarlarının dil ile ikrar görüşünü benimsediklerini ifade etmiştir. Ona göre İbn Kerrâm ve tâbileri açısından iman, kalpte küfür inancı olsa da dil ile Allah'ı ikrar etmektir. Böyle bir kişi, İbn Kerrâm ve takipçilerine göre Allah'ın dostu ve cennet ehli bir mümindir.¹⁷ Pezdevî'ye (ö. 493/1100) göre de Kerrâmiyye, imanın sadece dille ikrar olduğunu ve bunun da herkeste bulunduğunu söylemiştir.¹⁸ İbn Kerrâm ve takipçileri hakkında

yapmasının büyük bir rol oynadığı muhakkaktır. Kanaatimize göre bu alıntının; İbn Kerrâm'ın Cemâat topluluğundan sayılması ve onun zühde dair görüşlerine itibar edilmesi veya Kerrâmiyye'nin sûfî bir oluşum olarak görülmesi ve itikadî fikirlerine önem verilmemesi nedeniyle değil, Kerrâmîler'den gelebilecek hayatî tehlikelerin önüne geçebilmek maksadıyla yapılmış olması daha muhtemeldir. Nitekim klasik kaynaklarda Kerrâmîler'in muhaliflerine yönelik sindirme ve suikast girişimlerinde buldukları yönündeki iddialar bu düşünceye kapı aralamaktadır. Fakat yine de Mekhûl en-Neseî'yle ilgili bu muğlaklığın giderilebilmesi için daha fazla ve daha kuvvetli verilere ihtiyaç olduğu açıktır.

¹⁵ Ebû Bekir Muhammed İbn Fûrek, *Şerhu'l-âlim ve'l-müteallim*, thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih - Tefik A. Vehbe (Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, 2008), 106-107, 165, 181, 186, 188, 198.

¹⁶ İbn Ahmed Kadî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Uşûli'l-hamse Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: TYEKB Yayınları, 2013), 2/630-631.

¹⁷ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milal ve'l-ehvâ ve'n-nihal Dinler ve Mezhepler Tarihi*, çev. Halil İbrahim Bulut (İstanbul, TYEKB Yayınları, 2017), 2/738-739; 3/524-525.

¹⁸ Ebû'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî, *Usûli'd-dîn*, thk. Hans Peter Linss (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2003), 148, 219.

bilgi veren âlimlerden biri de Abdülkahir el-Bağdâdî'dir (ö. 429/1037-38). Bağdâdî'nin bu bağlamda diğer âlimlerden en önemli farkı, İbn Kerrâm'ın bazı eserlerini bizzat görmüş olması ve doğrudan bu eserlerden bilgi aktarmış olmasıdır. Bağdâdî'ye göre Kerrâmiyye iman konusunda şu düşüncelere sahiptir. Onlara göre "Lâ ilâhe illallah Muhammed Resûlullah" diyenlerin tamamı gerçekten mümindirler. Bu kişiler samimi de olsalar, küfür ve sapkınlıklarını gizleyerek münafıklık da etseler, kendilerine Müslüman denilir, onlar Müslüman toplumun bir üyesidirler.¹⁹

Yukarıda görüldüğü üzere erken devir kaynaklardan, daha muahhar sonraki kaynaklara kadar, İbn Kerrâm ve takipçilerine iman konusunda atfedilen görüş, dil ile ikrar görüşüdür. Kerrâmiyye ile özdeşleştiğini ifade edebileceğimiz bu görüşte ne kalbin tasdikinden ne de amelden bahsedilmekte, bilakis sadece dil ile ikrardan söz edilmektedir. Üstelik kişi, kalbinde şirk ve küfür olsa bile sırf diliyle ikrar ettiği için gerçek iman sahibi hakiki bir mümin olarak kabul edilmektedir. Mekhûl en-Nesefî'nin imanla ilgili görüşlerine bakıldığında onun da dil ile ikrar fikri üzerinde önemle durduğu görülmekte²⁰ ve bu anlamda İbn Kerrâm ile aralarında bir benzerlikten bahsedebilmek mümkün hale gelmektedir. Fakat Mekhûl en-Nesefî iman söz konusu olunca sadece dil ile ikrarla iktifa etmemekte ve dil ile ikrarla yetinenlere karşı çıkmaktadır.²¹ O, dil ile ikrar yanında, tasdikten ve amelden de bahsetmektedir. Bu anlamda iman tanımını, ekseriyetle iman söz olması ve amelin iman şerâ'i olması şeklinde yapmakta,²² ayrıca iman tasdik olması ve tasdik, kalbin mârifeti olması²³ şeklindeki nakillere ve izahlara da yer vermektedir.²⁴

Mekhûl en-Nesefî'nin ikrar vurgusunun, Hanefî bir fakih olması dolayısıyla dilin ikrarını önemsemesiyle mi alakalı olduğu, yoksa İbn Kerrâm'ın takipçilerinden biri olmasından mı kaynaklandığı hususu,²⁵ Mekhûl en-Nesefî hakkındaki temel problemlerden biridir. İncelemelerimiz neticesinde İbn Hazm'ın bu düğümün çözülmesine katkı sağlayan şu önemli bilgileri verdiği görülmüştür. İbn Hazm'a göre Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Cehm b. Safvân (ö. 128/754-46), Eş'arî ve İbn

¹⁹ Bağdâdî, *el-Fark*, 9, 220, 343. Ayr. bk. İsferyâîni, *et-Tefsîr*, 115-116.

²⁰ Nesefî, *er-Red*, 84-85, 112-113, 116-117, 120-121, 140-141, 244-247, 272-279.

²¹ Nesefî, *er-Red*, 298-299.

²² Nesefî, *er-Red*, 84-85, 112-113, 116-117, 272-273, 276-277.

²³ Nesefî, *er-Red*, 84-84, 120-121, 278-281.

²⁴ Mekhûl en-Nesefî'ye göre iman, dil ve kalple beraber gerçekleştiği, görüşü için bk. Karadaş, "Kerrâmiye", 48.

²⁵ Bu husustaki mülâhazalar için ayr. bk. Karadaş, "Kerrâmiye", 47-48.

Kerrâm ile taraftarları Mürcie'nin kollarını oluşturur. Bunlar arasından Ebû Hanîfe ve bir grup Hanefî fakih, Ehl-i sünnet'e en yakın olanlardır. Onlar imanın dil ile kalbin beraber tasdiki, amellerin ise imanın şerâî'î ve farzları olduğunu benimsemektedirler. Mürciî fırkalardan İbn Kerrâm ve taraftarları ise Ehl-i sünnet mezhebine en uzak olan fırkalardan biridir.²⁶ Zira İbn Kerrâm, bir kimse kalbi ile küfre inansa dahi imanın dil ile ikrar olduğu görüşünü benimsemiştir.²⁷ İbn Hazm'ın verdiği bu bilgiler, araştırmamız açısından oldukça ehemmiyetlidir. Çünkü İbn Hazm, Ebû Hanîfe ve Hanefî fakihlerden bir topluluk ile İbn Kerrâm ve takipçilerinin çizgisini birbirinden ayırmaktadır. İbn Kerrâm'la ilgili olarak dil ile ikrar fikrini ön plana çıkarmakta ve amellerden söz etmemektedir. Kerrâmiyye konusunda amelle ilgili aynı durum, yukarıda kaydettiğimiz diğer kaynaklar için de geçerlidir. Bununla birlikte İbn Hazm, Ebû Hanîfe ve bir grup Hanefî fakihten bahsederken amel konusunu da zikretmekte ve onların, ameli imanın şerâî'î ve farzları kabul ettiklerini belirtmektedir. İşte amel konusundaki bu kabul, aynıyla Hanefî fakih Mekhûl en-Nesefî için de

²⁶ İbn Hazm'ın Ehl-i sünnet'e en uzak gördüğü diğer Mürciî fırkalar Cehmiyye ve Eş'ariyye'dir. Bk. İbn Hazm, *el-Fasl*, 2/10-11. İbn Hazm'ın yaptığı fırka tasnifinden de anlaşılabilirliği gibi makalât ve fırak yazarları ile bu konular hakkında görüş beyan eden diğer ilim adamlarının mezheplere bakışı ve tasnifi çok çeşitlilik arz edebilmektedir. Örneğin İbn Hazm, Eş'arî kelâmcıları Ehl-i sünnet dışında tutabilmektedir. Hal böyle olunca Hanefî mezhebinden olan ünlü coğrafyacı Makdisî'nin (ö. 390/1000 civarı), Kerrâmiyye'yi Ehl-i sünnet'ten saymasının (bk. Ebû Abdullah Muhammed el-Beşârî el-Makdisî, *Absenü't-tekasîm fî ma'rifeti'l-ekalîm* (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 3. Basım, 1991), 365) kanaatimize göre büyük bir ehemmiyeti kalmamaktadır. Burada şuna da işaret edilebilir ki Kerrâmîler'e ait günümüze gelebilmiş az sayıda eserden biri olan *Mukaddimetü Kitâbi'l-Mebânî*'de müellif, ümmetin iki sınıftan oluştuğunu, bunların da Ehl-i Sünnet ve Şîa olduğunu ifade etmekte (bk. Arthur Jeffery (haz.), *Mukaddimetân fî ulûmi'l-Kur'ân ve hüma Mukaddimetü Kitâbi'l-Mebânî ve Mukaddimetü İbn Atîyye* (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1954), 50.) ve kendilerini Ehl-i sünnet'e dahil ettikleri anlaşılmaktadır. Fakat bu eserin yazıldığı hicrî dördüncü-beşinci yüzyıl Ehl-i sünnet ulemâsının büyük çoğunluğu, Kerrâmiyye'nin bid'at ehli sapkın bir fırka olduğunu kabul etmektedir. Bundan dolayı her konuda olduğu gibi bu mevzuda da objektif bir neticeye ulaşabilmek ve seçici körlük hatasına düşmemek için ilgili verilerin beraberce değerlendirilmesi gerektiği gözden kaçırılmamalıdır. Şu da var ki İbn Kerrâm ile aynı çağda yaşamış Hanefî fakih ve kelâmcılardan biri olan Muhammed b. Yemân'ın (ö. 268/881-882) kaleme aldığı *er-Red ale'l-Kerrâmiyye* adlı eser, Kerrâmîler'in temel Hanefî çizginin dışına çıktıklarını göstermesi ve Hanefîler'in başından beri Kerrâmîler'le organik bir bağ içinde olmadıklarına işaret etmesi açısından kanaatimize göre son derece dikkate değerdir. Ayr. bk. Adnan Hoyladı, *Hanefî Mezhebinin Teşekkül Süreci* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2022), 479.

²⁷ İbn Hazm, *el-Fasl*, 2/10-11, 738-739.

geçerlidir. Nitekim Mekhûl en-Nesefî, amelin imanın şerâî'î olduğu fikrini eserinde defalarca zikretmektedir.²⁸ Bu durum kanaatimize göre Mekhûl en-Nesefî'nin Kerrâmîyye'ye mensup olmayan Hanefî fakihlerden biri olduğuna işaret eden en önemli delillerinden biridir. Ayrıca Mekhûl en-Nesefî'nin imanı sadece mârifet olarak tanımlamayı yeterli görmemesini ve dil ile ikrara ihtiyaç olduğunu söylemesini²⁹ de Hanefî fakihlerde var olan tasdik ve ikrar birlikteliği ile açıklayabilmek mümkündür.³⁰

Burada şu hususa da değinilmelidir ki Pezdevî, Kerrâmîyye'nin iman görüşünden bahsederken temel dayanaklarından birkaçına yer vermektedir. Bunlar arasından, söyledikleri söz dolayısıyla cennetlerle mükâfatlandırılanlardan bahseden Mâide sûresinin 85. âyeti ile Allah'tan başka ilâh yoktur diyenlerin cennete gireceğini ifade eden³¹ hadis rivayeti,³² Mekhûl en-Nesefî tarafından Mürcie'nin temel dayanakları arasında zikredilmekte ve eleştirilmektedir.³³ Buradan Mekhûl en-Nesefî'nin - Kerrâmîyye adını kullanmasa da- Mürcie başlığı altında, onları da tenkit ettiği neticesine ulaşmak mümkündür. Mekhûl en-Nesefî'nin Mürcie'ye yönelik bu tenkitleri, onun İbn Kerrâm'ı imam kabul etmesi ve Kerrâmîler'den biri olabilmesi ihtimali zayıflatmaktadır.

Konunun biraz daha vuzuha kavuşabilmesi için iman mahiyetine dair bu düşüncelerin izlerini, günümüze intikal eden az sayıda Kerrâmî eser üzerinde sürmekte de yarar vardır. Bu eserlerden biri, Ebû Hafs Ömer en-Nisâbüri'ye (ö. 840/1436) ait, tasavvufî sahada yazılmış ve hikâyelerden oluşan *Revnakü'l-Mecâlis* adlı kitaptır. Kitabın ana başlıkları arasında "Ulûhiyetin İspatı, Tevhîd, Hz. Peygamber'in Mûcizeleri" gibi konular da yer almakta ve anlatılan hikâyeler içerisinde, iman mahiyetine birçok defa değinilmektedir. Eserde imanla ilgili olarak özellikle dil ile ikrar vurgusu

²⁸ Nesefî, *er-Red*, 84-85, 112-113, 116-117, 266-267, 272-273, 276-277.

²⁹ Nesefî, *er-Red*, 244-247.

³⁰ Bu noktada Buhârâ Hanefîleri'nin ilk önderi olan fakih Ebû Hafs'ın (ö. 217/832) da iman dil ile ikrar olduğu görüşünü dile getirdiğini belirtmek (Bk. Abdullah Demir, "Hanefîlerde Akaiden Kelâma Dönüşüm: Mâtürîdî Gelen-ek-i Klasik ve Çağdaş Metinler Seçkisi", dnl. Recep Alpyağıl (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 94.), Hanefî fakihlerdeki dil ile ikrar vurgusunu yansıması açısından faydalı olacaktır.

³¹ Bk. Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türki (Mısır: Dârü Hicr, 1999), 1/356.

³² Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 150.

³³ Nesefî, *er-Red*, 106-107.

yapılmakta,³⁴ bazen ikrarın ihlâslı olması şartı getirilmekte,³⁵ bir yerde münafığın ihlâs sahibi olmadığına işaret edilmekte,³⁶ bir yerde kalpte sâbit olan mârifetten söz edilmekte³⁷ ve bir bölüm de “Mârifetin Zevâli” başlığını taşımaktadır.³⁸ Kitaptaki bu ifadeler ile Neseî'nin görüşleri arasında kısmen bir benzerlikten bahsedebilmek mümkündür. Ne var ki Nisâbûrî'nin kitabında, amelin imanın şerâî'i olması ifadesine yer verilmemektedir. Bu da İbn Hazm'ın söz ettiği, Hanefî fakihler ile Kerrâmîler arasındaki farkı, tam olarak yansıtmakta ve kanaatimizce Mekhûl en-Neseî'nin Kerrâmîler'den biri olması ihtimalini iyice zayıflatmaktadır.³⁹

1.2. Münafıkların İmanı

Ka'bî'nin belirttiğine göre Kerrâmîyye, münafıkları gerçek mümin olarak kabul etmektedir.⁴⁰ Mâtürîdî'nin ifade ettiğine göre de onlar, münafıkların mümin olduğunu söylemektedir.⁴¹ İbn Fûrek de aynı görüşü nakletmekte⁴² ve yine daha detaylı mâlûmat vermektedir. İbn Fûrek'in verdiği bilgilere göre Kerrâmîler münafıkların gerçek müminler olduğunu ileri sürmektedir.⁴³ Ona göre fırkalar iman meselesi hakkında ihtilaf etseler de münafığın kâfir olduğu hususunda icmâ etmişlerdir, fakat Muhammed b. Kerrâm ortaya çıkmış ve böyle bir bid'at ihdas etmiştir. Bu çerçevede İbn Kerrâm; kalbiyle Allah'ın için üçüncüsü olduğuna, O'nun peygamberlerinin yalancı olduklarına ve şariatlarının batıl olduğuna inanıp,

³⁴ Ebû Hafs Ömer İbnü'l-Hasan en-Nisâbûrî, *Revnakü'l-Mecâlis* (Mekke: Matbaatü'l-Mîriyyetü'l-Kâine, 1305), 6-8, 10-11, 15, 21.

³⁵ Nisâbûrî, *Revnakü'l-Mecâlis*, 4, 10, 57.

³⁶ Nisâbûrî, *Revnakü'l-Mecâlis*, 32.

³⁷ Nisâbûrî, *Revnakü'l-Mecâlis*, 5.

³⁸ Bk. Nisâbûrî, *Revnakü'l-Mecâlis*, 37-40.

³⁹ Nisâbûrî'nin *Revnakü'l-Mecâlis*'te, Mekhûl en-Neseî'nin *el-Lü'lü'yyât* isimli tasavvufi eserinden bir alıntı yaptığı görülmektedir. Bk. Nisâbûrî, *Revnakü'l-Mecâlis*, 24. Bu alıntı, Mekhûl en-Neseî'nin Kerrâmîler'den biri olabileceği ihtimalini düşündürse de bu iddiayı savunabilmek o kadar kolay değildir. Çünkü *Revnakü'l-Mecâlis*'te meşhur mutasavvıf Kuşeyrî'den (ö. 465/1072) de bir rivayet nakledilmektedir. Bk. Nisâbûrî, *Revnakü'l-Mecâlis*, 27. Kuşeyrî'nin, Eş'arî kelâmcı İbn Fûrek'in öğrencilerinden biri olduğu ve İbn Fûrek'in Kerrâmîler'e yönelik eleştirileri göz önüne getirildiğinde *Revnakü'l-Mecâlis*'teki mezkûr alıntının, mezhebî bağlılıktan ziyâde Neseî ve Kuşeyrî'nin ahlâkî-tasavvufi alandaki şöhretlerinden kaynaklandığı ifade edilebilir. *el-Lü'lü'yyât*'a gösterilen ilgi için ayr. bk. Üzümlü, “Neseî”, 32/571.

⁴⁰ Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makalât*, 389.

⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/35.

⁴² Bk. İbn Fûrek, *Şerh*, 106.

⁴³ İbn Fûrek, *Şerh*, 106, 198.

yasakladığı şeyleri yapan ve emrettiği şeyleri yapmayan, istihza yoluyla ve Müslümanlarla alay etmek için “Muhammed Allah’ın resûlüdür” diyen birinin gerçek mümin olduğunu, imanının da nebîlerin ve meleklerin imanı gibi olduğunu söylemiştir. Sonra da bu kimsenin cehennemde ebediyen kalacağını, ona merhamet edilmeyeceğini ve bağışlanmayacağını iddia etmiştir. İbn Kerrâm’ın taraftarları içinde de bu kimsenin gerçek bir kâfir ve gerçek bir mümin olduğunu söyleyerek iki niteliği birleştirenler olmuştur. Bunların düşüncesine göre böyle bir kişi, gizli küfürle kâfir, açık imanla da mümindir.⁴⁴ Bağdâdî de Kerrâmiyye’ye göre münafıkların gerçek mümin olduğu ve münafıkların imanlarının peygamberlerle meleklerin imanı gibi olduğu fikrine yer vermiştir.⁴⁵

İbn Hazm’a göre bazı Kerrâmîler, münafıkların cennetlik müminler olduklarını söylemişlerdir. Kerrâmîler’den Muhammed b. İshâ el-İlbirî’nin bu görüşü savunanlardan biri olduğunu ifade eden İbn Hazm, onu bir defa gördüğünü ve vaazını dinlediğini dile getirmiştir. Ayrıca arkadaşı Yahyâ b. Abdülkebîr’le birlikte onun sözlerini dinleyebilmek için kimliklerini gizlemek zorunda kaldıklarını aktarmıştır. İbn Hazm, Kerrâmîler’den bir grubun ise münafıkları, cehennemlik olan “müşrik müminler” olarak kabul ettiklerini söylemiştir.⁴⁶ Daha muahhar bir isim olan Cüveynî’nin (ö. 478/1085) aktardığına göre ise Kerrâmiyye, imanın sadece dille ikrar olduğunu, küfrünü gizleyip mümin olduğunu söyleyen kimsenin gerçekten mümin olduğunu, fakat yine de cehennemde ebediyen kalmayı hak ettiğini kabul etmiştir.⁴⁷

Kerrâmîler’e münafıkların durumu hakkında atfedilen bu çeşitli fikirlerin, İbn Kerrâm’a atfedilen farklı söylemlerden kaynaklanmış olması muhtemeldir. Kerrâmîler’in, dil ile ikrarı bu dünyada gerçek bir iman kabul etmelerine rağmen Allah katında ve âhirette geçerli bir iman olarak görmemelerinden kaynaklanmış da olabilir. Bunun haricinde gördükleri siyasal ve toplumsal tepki nedeniyle gerçek fikirlerini halktan saklayıp söylem değişikliğine gitmeleriyle de ilgili olabilir. Fakat münafığın imanı konusunda Mekhûl en-Nesefî’nin görüşlerine bakıldığında münafığın

⁴⁴ İbn Fûrek, *Şerh*, 180.

⁴⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, 212; Ebû Mansûr Abdülkahir b. Tâhir et-Temimî el-Bağdâdî, *Kitâbü Usûli’l-dîn* (İstanbul: Matbaatü’l-Devle, 1928), 189.

⁴⁶ İbn Hazm, *el-Fasl*, 3/526-527.

⁴⁷ İmâmu’l-Harameyn el-Cüveynî, *Kitâbü’l-İrşâd ilâ kavâti’l-edille fî usûli’l-i’tikad*, thk. Ahmed Abdürrahîm es-Sâyih - Tevfik A. Vehbe (Kahire: Mektebetü’s-Sekafeti’d-Diniyye, 2009), 306.

mârifete ihtiyaç duyduğundan,⁴⁸ ayrıca münafığın kıldığı namazın kabul olmayacağından⁴⁹ söz ettiği görülür. Dolayısıyla Mekhûl en-Neseî'nin Kerrâmîler'e atfedildiği şekilde, münafığı gerçek bir mümin kabul ettiğini söyleyebilmek mümkün görünmemektedir. Mekhûl en-Neseî, münafığın gerçek mümin ve gerçek kâfir olduğunu da söylememiştir. Bunun dışında münafığı, cehennem ehlinde müşrik bir mümin olarak da nitelmemiştir. Bu nedenle bu meselede de aralarında açık bir ifade birliği olduğunu ileri sürmek isabetli görünmemektedir.

Kaynaklardaki bilgilere göre Kerrâmiyye'nin münafıklarla ilgili görüşleri Hz. Peygamber zamanını da kapsamaktadır. Eş'arî'nin aktardığına göre Kerrâmîler, Hz. Peygamber zamanındaki münafıkların gerçek müminler olduklarını iddia etmektedir.⁵⁰ İbn Fûrek'in belirttiğine göre de Kerrâmiyye münafıkların imanının, iman olma (imâniyyet) yönünden Hz. Peygamber'in imanı gibi olduğunu zannetmektedir.⁵¹ Abdülkahir el-Bağdâdî'ye göre Kerrâmîler, Resûlullah zamanındaki münafıkların gerçekten mümin olduklarını, imanlarının da Cebrâil'in, Mikâil'in, peygamberlerin ve diğer meleklerin imanı gibi olduğunu savunmuşlardır.⁵²

Mekhûl en-Neseî'nin ise Hz. Peygamber devrindeki münafıkların gerçek mümin oldukları ve imanlarının da peygamberlerle meleklerin imanları gibi olduğu şeklinde bir ifadesi bulunmamaktadır. Bilakis o, Hz. Peygamber zamanında nifakın ve münafıkların var olduğunu, bunları Resûlullah'ın bildiğini, ayrıca Resûlullah vasıtasıyla Huzeyfe b. Yemân'ın da bu münafıklardan haberdar olduğunu kabul etmektedir. Ancak nifak gizli olduğundan o ikisi dışında kalanların, bir kimsenin nifakına şahitlik edemeyeceğini benimsemektedir.⁵³ Dolayısıyla münafıkların imanı konusunda da aralarında açık bir uyumdan bahsedilememektedir.

1.3. İkrarın Tekrarı

İbn Fûrek'in aktardığına göre İbn Kerrâm'ın ashabı, ikrarın bir davetçiye icâbet yoluyla olması gerektiğini söylemişlerdir. Bundan dolayı imanın "kalû belâ"daki ilk ikrar olduğunu ve bundan sonraki ikrarın

⁴⁸ Neseî, *er-Red*, 210-211.

⁴⁹ Neseî, *er-Red*, 162-163.

⁵⁰ Eş'arî, *Makalâtü'l-İslâmiyyîn*, 141.

⁵¹ İbn Fûrek, *Şerh*, 106.

⁵² Bağdâdî, *el-Fark*, 9; Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 250. Ayr. bk. İsferyânî, *et-Tebîr*, 116.

⁵³ Neseî, *er-Red*, 116-117.

tekrarının iman olmadığını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca dille ikrar veya dille inkâr edene ahkâmın uygulanması sebebiyle buradaki iman ve küfür isimlendirmesinin hakikî olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁴ Bağdâdî de aynı şekilde Kerrâmiyye'ye göre imanın, insanların bezm-i elest esnasındaki ikrarı olduğunu ve bu imanı tekrarlamamanın onlara göre iman olmadığını söylemiştir.⁵⁵ İsferyâinî'nin dile getirdiğine göre Kerrâmiyye imanının sözden ibaret olduğunu ancak bu sözün insanın şu anda söylediği "Lâ ilâhe illallah" sözü değil, "kalû belâ"daki sözü olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁶

İbn Fûrek'e göre Kerrâmiyye, bu görüşlerinin bir devamı olarak her doğan insanın mümin olarak doğduğunu ve buluşa eren çocukların hâlihazırda kendilerinden duyulan ikrar nedeniyle değil, "kalû belâ"daki ikrarlarından dolayı mümin olduklarını iddia etmiştir.⁵⁷ Bağdâdî'ye göre de Kerrâmiyye, kişinin "kalû belâ"daki sözünün, din değiştirmedikçe ortadan kalkmayacağını ve sonsuza kadar devam edeceğini söylemiştir.⁵⁸ Ayrıca müşriklerin çocuklarından buluşa ermeden evvel ölenlerin, geçmişteki imanlarından dolayı cennete gireceklerini söylemiştir.⁵⁹ Pezdevî'ye göre de Kerrâmiyye, kâfirlerin çocuklarının küçükken Müslüman olduklarını dile getirmiştir.⁶⁰

Mekhûl en-Nesefî'ye gelince o, her doğanın fitrat üzere doğduğunu ancak daha sonra anne babasının onu Yahudi, Hristiyan veya Mecûsî yaptığını ifade eden fitrat hadisini, ayrıca diğer bazı âyet ve hadisleri dayanak göstererek her çocuğun mümin olarak doğduğunu kabul etmektedir. Ona göre çocuklar fitrat üzere mümin olarak doğar, çünkü hepsi mîsâk günü ikrar etmiştir.⁶¹ Görüldüğü üzere Mekhûl en-Nesefî'nin bu görüşleriyle Kerrâmîler'e atfedilen görüşler arasında bir benzerlik göze çarpmaktadır. Ancak bu düşünceler, başta Selefiyye olmak üzere diğer bazı Müslümanlar tarafından da benimsendiğinden mezhep aidiyeti noktasında belirleyici bir rol üstlenememektedir. Aynı şekilde müşriklerin çocukları meselesi de ihtilâflı bir konudur. Mekhûl en-Nesefî, müşriklerin çocuklarının ne mükafatlandırılacağı ne de cezalandırılacağı, bilakis

⁵⁴ İbn Fûrek, *Şerh*, 106, 186.

⁵⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, 211-212; Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 250.

⁵⁶ İsferyâinî, *et-Tebîr*, 115-116.

⁵⁷ İbn Fûrek, *Şerh*, 186-188.

⁵⁸ Bağdâdî, *el-Fark*, 211-212; Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 250, 257. Ayr. bk. İsferyâinî, *et-Tebîr*, 116.

⁵⁹ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 259.

⁶⁰ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 218.

⁶¹ Nesefî, *er-Red*, 118-121.

cennetliklere hizmetçi kılınacakları bilgisine yer vermiştir.⁶² Fakat buna benzer düşünceler, diğer bazı Sünnî, Haricî, Mu'tezilî ve Şîî âlimler tarafından da ifade edilmiştir.⁶³ Ne var ki Mekhûl en-Neseî, münafıkların gerçek mümin oldukları ve ikrarın tekrarının iman sayılmaması şeklindeki ifadelerle yer vermemiştir. Aksine Mekhûl en-Neseî, bu dünyada yaşayan insanların hepsinin Allah'ın birliğini kabul etmekle yükümlü olduklarını, Allah'ın naklî ve aklî gerçeklerle bu hakikati insanlara bildirdiğini, bundan dolayı kimsenin Allah'ı inkâr etme konusunda mazur sayılmayacağını kabul ederek⁶⁴ ve imanın tekrarına da bir anlam yükleyerek⁶⁵ Kerrâmîler'den ayrılmıştır.

Kerrâmîler'e imanın mahiyeti, münafığın imanı ve ikrarın tekrarı konusunda atfedilen görüşleri kelâmî açıdan değerlendirdiğimizde kanaatimizce onların dil ile ikrar edeni dünya ve âhirette gerçek mümin kabul ettikleri neticesine ulaşmak, kaçınılmaz olacaktır. Aksi takdirde imanla ilgili görüşleri iyice çelişik bir hal alacaktır. Şöyle ki eğer Kerrâmîye "kalû belâ"daki ikrarı gerçek iman kabul ediyor, bu ikrarı getiren bütün insanların dünyaya mümin olarak geldiklerini benimsiyor ve dünyadayken iman sözünü tekrar etmeyi iman olarak görmüyorsa bu durumda Kerrâmîler'in -âkıl bâliğ olduktan sonra dil ile inkâr edenler hariç- insanların hepsini dünyada ve âhirette gerçek mümin kabul etmiş olmaları gerekir. Şayet münafıkları dünyada gerçek mümin, ancak âhirette cehennemlik kabul ediyorlarsa münafıkların "kalû belâ"daki ikrarlarını geçersiz addetmiş olurlar ki bu da iman konusundaki diğer görüşleriyle çelişir. Eğer İbn Kerrâm ve taraftarlarının iman bahsindeki asıl görüşleri böyle idiyse bu durum Kerrâmîler'in; Selefîye'den Eş'arîler'e, Mu'tezile'den Mâtürîdîler'e ve Zâhirîler'e kadar birçok farklı koldan neden bu kadar yoğun ve sert eleştirilere maruz kaldıklarını anlamayı kolaylaştırır. Aksi takdirde dil ile ikrara Hanefî fakihlerin de önem vermesine rağmen neden onlara -Mürchie lakabının verilmesi dışında- Kerrâmîler kadar yoğun biçimde itiraz edilmediği hususunu izah edebilmek güçtür. Bütün bunlardan hareketle İbn Kerrâm ve taraftarlarının bu mevzuda daha önce bilinmeyen, duyulmayan bir bid'at ihdas ettikleri ve bundan dolayı Müslümanların tepkisini topladıkları sonucuna ulaşabilmek mümkündür. Bize göre bu düşünce ayrıca Kerrâmîler'in iman konusundaki asıl

⁶² Neseî, *er-Red*, 120-121, 214-215.

⁶³ Yusuf Şevki Yavuz, "Çocuk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/359.

⁶⁴ Neseî, *er-Red*, 120-123.

⁶⁵ Neseî, *er-Red*, 280-281.

fikirlerini, karşılaştıkları tepkiler sonrası değiştirerek söylem değişikliğine gitmiş olmaları ihtimalini de güçlendirmektedir.

Kadî Abdülcebbâr'ın bu düşünceyi doğrular mahiyetteki iddiasına göre Kerrâmiyye büyük günah işleyen fâsık bir kişinin cezalandırılmayacağını savunmaktadır. Hatta onlar, müşriklerin bile cezalandırılmayacağını ve şirkin mânasız bir şey olduğunu kabul etmektedirler. Fakat bu düşünceyi herkese açıkça söylememekte ve gizlemektedirler.⁶⁶ Mekhûl en-Neseî ise mümin kişinin günahından dolayı azaba uğrayabileceğini düşünmekte ve aksi fikirde olanları tenkit etmektedir.⁶⁷ O, bid'atçilerin ve Cemâat topluluğundan ayrılan sapkın fırkaların, cehennemlik olduğunu kabul etmektedir.⁶⁸ Dolayısıyla Kerrâmiyye'den farklılaşmaktadır.

2. Ulûhiyetle İlgili Görüşlerinin Karşılaştırılması

Kaynaklarda İbn Kerrâm ve takipçilerine ulûhiyet bahislerinde de pek çok görüş nispet edilmektedir. İbn Kerrâm ve Mekhûl en-Neseî'nin bu bağlamda ele alınabilecek görüşleri şöyledir.

2.1. Cisim Olma ve Havâdise Mahal Teşkil Etme

Abdülkahir el-Bağdâdî'nin zikrettiğine göre İbn Kerrâm, Allah'ın bir cisim olduğunu, O'nun alt tarafından bir sınırının ve sonunun bulunduğunu ve oradan arşıyla karşılaştığı bir yönünün olduğunu ileri sürmüştür. Takipçilerini de Allah'ı cisim kabul etmeye çağırmıştır.⁶⁹ Bazı kitaplarında ise yüce Allah'ı cevher olarak nitelendirmiştir. Örneğin *Azâbü'l-Kabr*'in girişinde, Allah Teâlâ'nın zâtın birliği ve cevherlerin birliği olduğunu ifade etmiştir. Daha sonraki takipçileri ise bunun yayılmasından korktukları için halkın arasında O'na cevher denilmesine izin vermemişlerdir.⁷⁰ Cüveynî'nin aktardığına göre bir grup Kerrâmî, Allah Teâlâ'nın cisim olduğunu ileri sürmüştür. Bazıları ise Allah'ın diğer cisimlere benzemediğini, ancak Allah'a cisim denilebileceğini söylemiştir. Onlara göre bunun sebebi, cismin Allah'ın varlığını göstermesidir.⁷¹

⁶⁶ Kadî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, 2/548-549.

⁶⁷ Neseî, *er-Red*, 106-109, 184-185, 214-215, 222-225, 244-245.

⁶⁸ Neseî, *er-Red*, 50-53, 72-75, 84-85, 300-301.

⁶⁹ Bağdâdî, *el-Fark*, 203, 217. Ayr. Bk. Bağdâdî, *Usûli'd-dîn*, 73, 77; İsferyânî, *et-Tebîr*, 111, 120-121.

⁷⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 203. Ayr. Bk. İsferyânî, *et-Tebîr*, 112.

⁷¹ Cüveynî, *el-İrşâd*, 47-48.

Mekhûl en-Nesefî, Allah'a "şey" kelimesini izafe etmekte ve diğer hiçbir şeye benzemediğini (şey'un lâ ke'l-eşyâ) kabul etmektedir.⁷² Ancak Allah Teâlâ hakkında cisim veya cevher ifadesini kullanmamakta ve "cisimdir fakat diğer cisimlerden farklıdır" (cismun lâ ke'l-ecsâm), fikrine yer vermemektedir.⁷³ Nesefî, yüce Allah'ın yok değil var olduğunu dile getirmek için O'na "şey" lafzını izâfe etmektedir. Dolayısıyla İbn Kerrâm ve taraftarlarına bu hususta atfedilen fikirlerle Mekhûl en-Nesefî'nin düşünceleri arasında bir benzerlikten bahsedilememektedir. Üstelik Mekhûl en-Nesefî'nin, Allah Teâlâ için "şey" nitelemesinde bulunması, bununla birlikte O'nun diğer şeyler gibi olmadığını ifade etmesi, yüce Allah'ı cisim olarak nitelemeyi câiz görmediğini düşünmeyi mümkün hale getirmektedir. Nitekim Sünnî kelâmcıların düşüncesine bakıldığında onlar da Allah'a şey demektirler, fakat Allah'a cisim demeyi câiz görmemektedirler. Onlara göre cisim, bileşik olma ve parçalara bölünebilme gibi temel özellikler taşıması sebebiyle Allah'a cisim demek, kaçınılmaz olarak O'nu diğer cisimlere benzer hale getirmektedir. Cisimdir deyip diğer cisimlerden farklı olduğunu söylemek ise yüce Allah'ı mahlûkata benzemekten berî kılammamaktadır. Diğer taraftan Sünnî kelâm âlimleri açısından naklî bir temele dayanması, O'nun var olduğunu ifade etmesi ve yaratılmış varlıklar gibi olması sonucuna götürmemesi nedeniyle "şey'un lâ ke'l-eşyâ" denilmesinde bir sakınca bulunmamaktadır.⁷⁴

İbn Kerrâm'a atfedilen, Allah'ın alttan bir sınırının olması ve arşla karşılaştığı bir yönünün bulunması iddialarına gelince bu iddiaların, aynı zamanda Allah'ın bir cisim olması düşüncesiyle beraber ileri sürüldüğünü unutmamak gerekmektedir. Mekhûl en-Nesefî ise yüce Allah'ı cisim olarak nitelememekte ve yaratılmış varlıklarla benzerliği çağrıştıran şeylerden O'nu tenzih etmektedir. Mekhûl en-Nesefî bir olan Allah'ın sınırsız olduğunu savunmaktadır. Ona göre Allah'ın sınırı, O'nun biricik olmasıdır.⁷⁵ Bu anlamda İbn Kerrâm'a izâfe edilen düşüncelerle Mekhûl en-Nesefî'nin düşüncelerinin birbirinden farksız olduğu söyleyebilmek mümkün görünmemektedir.

Bağdâdî'nin belirttiğine göre İbn Kerrâm ve taraftarları, Allah Teâlâ'nın hâdisler için bir mahal olduğunu dile getirmişlerdir. Allah'ta hâdis olan arazları; mahlûk, mef'ûl ya da muhdes şeklinde

⁷² Nesefî, *er-Red*, 102-103, 202-203, 236-237.

⁷³ Bk. Nesefî, *er-Red*, 44-305.

⁷⁴ Bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 62-69; 162-163.

⁷⁵ Nesefî, *er-Red*, 240-241.

nitelememişlerdir. Ayrıca Allah'ın bir şeye "OP" demesine, mahlûk söz konusu olduğunda halk, muhdes söz konusu olduğunda ihdâs ve varlığından sonra yok olan şey söz konusu olduğunda i'âm demişlerdir.⁷⁶ Cüveynî'ye göre ise Kerrâmiyye, havâdisin Allah'ın zâtıyla kaim olduğunu iddia etmiş, sonra Allah'ın kendisiyle kaim olan havâdisle nitelenemeyeceğini söylemiş, ardından da hâdis sözün Allah'ın zâtıyla kaim olduğunu iddia etmiştir.⁷⁷

Mekhûl en-Nesefî ise Allah'ın yaratılmış varlıklara benzemediğini savunmaktadır. Onun bu düşüncesi, Allah'ın yüce zâtının hâdislere mahal teşkil etmesi türünden bir fikirle çelişmektedir. Nitekim Mekhûl en-Nesefî, Allah'ın bütün sıfatlarıyla birlikte ezeli olduğunu, mahlûkatın ise bütün sıfatlarıyla beraber yaratılmış olduğunu benimsemektedir.⁷⁸ O, İbn Kerrâm ve taraftarlarının aksine Allah'ın zâtında herhangi bir hâdisten bahsetmemektedir. Allah'ın zâtına herhangi bir araz nispet etmediği gibi böyle bir arazi isimlendirme konusunda "hâdis" ifadesiyle "mahlûk, mef'ûl ve muhdes" ifadeleri arasında bir ayrım da yapmamaktadır.⁷⁹ Bu sebeple bu noktada da aralarında bir benzerlikten bahsedilememektedir.

2.2. Allah'ın Sıfatları

Bağdâdî'nin aktardığına göre İbn Kerrâm kitaplarında, Allah Teâlâ hakkında "keyfûfiyyet, haysûsiyyet" gibi ilginç ibareler kullanmıştır.⁸⁰ İsferyâinî de Kerrâmiyye'nin Allah'ın sıfatlarıyla ilgili olarak "hâlikiyyet, râzikiyyet, âlimiyyet" gibi ifadeler kullandıklarını söylemiştir.⁸¹ Hâlbuki Mekhûl en-Nesefî'de, yüce Allah hakkında bu kelimelerin kullanımına rastlanmamaktadır. Dolayısıyla aralarında terimsel bir farklılıktan bahsetmek de mümkün hale gelmektedir.

İbn Kerrâm ve tâbilerinin çoğu Allah Teâlâ'nın, dilciler tarafından kendisine ait fiillerden türetilen isimler ile ezeli olarak mevsuf olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlar açısından Allah ezeli olarak yaratan, rızık veren ve nimet verendir. Allah'ın yaratıcı olması yaratmadaki kudreti, rızık verici olması ise rızıktaki kudretidir. Kadîm olan kudrettir. Yaratma ve rızık vermekse kudretiyle Allah'ta meydana gelen iki hâdistir.⁸² İsferyâinî'ye

⁷⁶ Bağdâdî, *el-Fark*, 204, 217. Ayr. bk. İsferyâinî, *et-Tebîr*, 112-113.

⁷⁷ Cüveynî, *el-İrşâd*, 48-49.

⁷⁸ Nesefî, *er-Red*, 102-103, 184-185.

⁷⁹ Bk. Nesefî, *er-Red*, 44-305.

⁸⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, 207-208. Ayr. bk. İsferyâinî, *et-Tebîr*, 114.

⁸¹ İsferyâinî, *et-Tebîr*, 114.

⁸² Bağdâdî, *el-Fark*, 206.

gelince o, Kerrâmiyye'nin sıfatlar konusunda teşbihe düştüğünü söylemiştir. Ona göre Kerrâmîler, yüce Allah'ın iradesinin ve kavlinin, insanların iradesi ve kelâmı türünden hâdis bir araz olduğunu ileri sürmüştür.⁸³

Mekhûl en-Nesefî ise Allah Teâlâ'da sonradan ortaya çıkan bir şeyden bahsetmemiştir. O, yüce Allah'ın, kendisini yaratılmış sıfatlarla veya fiillerle tavsif etmesini muhal kabul etmiş ve sıfatlarının hiçbirinin yaratılmış olmadığını savunmuştur. Aynı şekilde Mekhûl en-Nesefî; Allah'ın yaratma, irade ve kelâm sıfatının da tıpkı kudret, ilim vb. diğer sıfatları gibi ezeli olduğunu kabul etmiştir. Dolayısıyla İbn Kerrâm ve taraftarlarının çoğuna atfedilen; yaratma, irade ve kavlin Allah Teâlâ'nın zâtında sonradan ortaya çıkan arazlar olması türünden bir fikre Mekhûl en-Nesefî'de rastlanmamaktadır. Aksine Mekhûl en-Nesefî, bu türden düşüncelere sahip olanları, yüce Allah'ı yaratılmış varlıklara benzetip teşbihe düşmek gerekçesiyle itham etmektedir.⁸⁴

Bağdâdî'nin verdiği bilgilere göre Kerrâmîler mütekellim ile kail, kelâm ile kavil arasında ayırım yapmışlardır. Onlar nazarında Allah, ezeli olarak mütekellimdir ve kaildir. Yüce Allah ezeli olarak kelâm ile mütekellimdir ve Allah'ın kelâmı, söze olan kudreti demektir. Allah Teâlâ ezeli olarak sözle değil, kailiyet ile kaildir. Kailiyet de Allah'ın söz söylemeye olan kudreti demektir. Allah'ın sözü, zâtında hâdis olan harflerdir. Ayrıca bazılarına göre Allah'ın sözü, kulların harfleri ve sesleri cinsindedir. Dolayısıyla onlara göre Allah'ın kelâmı kadîm, Allah'ın sözü ise kendi zâtında hâdistir ancak muhdes değildir.⁸⁵ Cüveynî'nin söylediğine göre de Kerrâmiyye, Allah'ın kelâmını kadîm, sözünü muhdes olmayan hâdis, Kur'an'ı da Allah'ın kelâmı değil kavli kabul etmişlerdir.⁸⁶ Benzer şekilde Pezdevî'nin nakline göre de Kerrâmiyye Allah'ın kelâmını kadîm, sözünü ise muhdes olmayan hâdis kabul etmiştir. Onlar bu hâdis sözün, düzenli harflerden ve özel biçimde kesilmiş seslerden ibaret olduğunu ve yüce Allah'la kaim olduğunu düşünmüşlerdir.⁸⁷

Mekhûl en-Nesefî'de ise Allah'ın kelâm sıfatıyla ilgili olarak Kerrâmîler'e izâfe edilen yukarıdaki görüşlerin izine rastlanmamaktadır.

⁸³ İsferyâinî, *et-Tebîr*, 120-121.

⁸⁴ Nesefî, *er-Red*, 238-239.

⁸⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, 217-218, 325-326; Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 106. Ayr. bk. İsferyâinî, *et-Tebîr*, 114.

⁸⁶ Cüveynî, *el-İrşâd*, 94.

⁸⁷ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 62-65.

Mekhûl en-Nesefî'ye göre kelâmullah kadîmdir, sonradan olmakla nitelenemez⁸⁸ yahut kadîm mi yoksa mahlûk mu olduğu hususunda tevakkuf edilemez.⁸⁹ Kur'an Allah'ın kelâmıdır, O'ndandır ve O'ndan ayrılmış değildir. Yaratıcıdan olan şey ise mahlûk değildir, o halde Kur'an da mahlûk değildir.⁹⁰ Ayrıca Mekhûl en-Nesefî'de ne mütekellim ile kail ve kelâm ile kavli kavramları arasında bir farktan bahsedilmekte ne de Allah'ın zâtındaki hâdislerden söz edilmektedir. Aksine Kur'an'ın, Allah'ın kelâmı ve lafzı olduğunu söyleyen bir nakle yer verilmektedir.⁹¹ Bunu da Mekhûl en-Nesefî'nin Allah'ın kelâmı ve kavli arasında fark gözetmediğine yönelik bir delil olarak kabul edebilmek mümkündür. Buna mukabil Mekhûl en-Nesefî, Allah'ın kelâmı ile insanların bu kelâmı telaffuz etmesini birbirinden ayırmaktadır.⁹² Kerrâmîler'e ise Allah'ın kavlinin, insanların kelâmı cinsinden özellikler taşıdığı yönünde fikirler atfedilmektedir. Ayrıca Mekhûl en-Nesefî Kur'an'ı Allah'ın kelâmı olarak nitelemektedir,⁹³ Kerrâmîler ise Kur'an'ı Allah'ın kelâmı değil kavli olarak ifade etmektedirler. Bundan dolayı bu mevzuda da görüşleri birbiriyle uyuşmamaktadır.

İsferâyîni'de kaydedilen dikkat çekici bir bilgiye göre Kerrâmîler açısından kelâm, yüce Allah'ın teklîm ve tekellüme güç yetirmesini ifade etmektedir.⁹⁴ Mekhûl en-Nesefî ise Allah'ın kelâmına dair izah ve tanımlamalarında "teklîm" ve "tekellüm" kelimelerini kullanmamaktadır. Ancak günümüze ulaşan Kerrâmî eserlerden biri olan kıraat alanındaki *Mukaddîmetü Kitâbi'l-Meânî*'de, kelâmullahla ilgili tarif ve açıklamalar yapılırken bu kelimelerin kullanıldığı görülmektedir.⁹⁵ Dolayısıyla *Mukaddîme* adlı bu eser ile İsferâyîni'nin Kerrâmîyye hakkında verdiği bilgiler ve kullandıkları terimler arasında bir uyum ve örtüşme tespit edilmektedir. Aynı hususun Mekhûl en-Nesefî'de söz konusu olmaması, onun Kerrâmîler'den biri olması sonucuna ulaşmayı zorlaştırmaktadır.

Bağdâdî'nin ifade ettiğine göre İbn Kerrâm, *Azâbü'l-Kabr* kitabında Allah Teâlâ'nın arşa dokunduğunu ve arşın Allah'ın mekânı olduğunu belirtmiştir. Ashabı ise arş hakkında dokunma (el-mâsse) yerine karşılaşma

⁸⁸ Nesefî, *er-Red*, 238-241, 264-265.

⁸⁹ Nesefî, *er-Red*, 256-257.

⁹⁰ Nesefî, *er-Red*, 250-251, 256-257.

⁹¹ Nesefî, *er-Red*, 238-241.

⁹² Nesefî, *er-Red*, 260-263.

⁹³ Nesefî, *er-Red*, 250-251.

⁹⁴ İsferâyîni, *et-Tebîr*, 114.

⁹⁵ Bk. Jeffery (haz.), *Mukaddîmetü Kitâbi'l-Mebânî*, 7, 16, 78.

(el-mülâka) kelimesini kullanmıştır.⁹⁶ İbn Kerrâm'ın takipçileri "istivâ" kelimesinin anlamında ihtilâf etmişlerdir. Bazıları bütün arşın Allah'ın mekânı olduğunu, arşının hizasında arşına denk başka arşlar yaratsaydı şayet, bu arşların da O'nun mekânı olacağını, vasıtasız şekilde üst yönden bunlara mülaki olacağını, çünkü Allah'ın bunların hepsinden büyük olduğunu söylemişlerdir. Bazı takipçileri ise Allah'ın arşa dokunduğu yerde arşın dışına taşmadığını, arşta herhangi bir şeyin de Allah'tan daha fazla olmadığını iddia etmişlerdir.⁹⁷ İsferyâî'nin belirttiğine göre bazı Kerrâmîler Allah'ın arştan büyük olduğunu, bazıları Allah'ın arş kadar olduğunu, İbn Muhâcir'e gelince Allah Teâlâ'nın genişliğinin arş genişliği kadar olduğunu söylemiştir.⁹⁸ Cüveynî'ye göre de Kerrâmiye, yüce Allah'ın yer kapladığını ve yukarı yönde bulunduğunu iddia etmiştir.⁹⁹

İbn Kerrâm ve takipçilerine arş ve istivâ hakkında atfedilen düşüncelerle Mekhûl en-Neseî'nin bu konuda söyledikleri arasında bir benzerlikten bahsetmek mümkündür. Nitekim Mekhûl en-Neseî de Allah'ın arşın üstünde olduğunu, O'nun aşağıda değil yukarıda olduğunu kaydetmektedir. İbn Abbâs'tan aktarılan bir rivayete dayanarak 'istivâ'ya istikrar mânası vermektedir.¹⁰⁰ Fakat Mekhûl en-Neseî'nin bu görüşlerinin, İbn Kerrâm'ın takipçilerinden biri olmasından mı, yoksa selef tavrına muvâfık biçimde nasları olduğu gibi kabul etme ancak teşbihe ve te'vile gitmeme anlayışından mı kaynaklandığı hususu çok açık değildir. Kanaatimize göre bu durum Mekhûl en-Neseî'nin İbn Kerrâm'a tâbi olmasından çok, nasların zâhirine bağlı kalarak te'vile yaklaşmayan ve teşbihi de reddeden erken dönem Sünnî ulemâya tâbi olmasıyla ilgilidir.¹⁰¹ Çünkü Mekhûl en-Neseî, teşbihe açıkça karşı çıkmakta ve müteşâbih naslar konusunda, gelen nakilleri zikretmekle yetinip yorum ve tevillerle derinlemesine meşgul olmama şeklinde bir yol izlemektedir. Bu da İbn

⁹⁶ Bağdâdî, *el-Fark*, 203-204, 217.

⁹⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, 204. Ayr. bk. Bağdâdî, *Usûlî'd-dîn*, 112; İsferyâî, *et-Tebîr*, 112.

⁹⁸ İsferyâî, *et-Tebîr*, 112.

⁹⁹ Cüveynî, *el-İrşâd*, 44.

¹⁰⁰ Neseî, *er-Red*, 240-243.

¹⁰¹ İlerleyen süreçte Ehl-i sünnet kelâmcıları, Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkında ta'til, teşbih ve tecsîm gibi yanlışlıklara düşülmemesi gayesiyle müteşâbih lafızların anlaşılması hususunda te'vil düşüncesini benimsemişlerdir. Bk. İbrahim Coşkun, "Allah'ın Sıfatlarıyla İlgili Farklı Görüşlerin Genel Bir Çerçevesi", *Allah'ın Aşkânlığı Esâsu't-takdîs fî ilmi'l-keîâm*, çev. İbrahim Coşkun (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 15-22.

Kerrâm ve takipçileriyle aralarında bir örtüşmeden bahsedebilmeyi zorlaştırmaktadır.

Mekhûl en-Nesefî'nin sıfatlarla ilgili tavrı daha çok Pezdevî'nin tasvirine benzemektedir. Şöyle ki kendilerinin orta bir yol izlediklerini söyleyen Pezdevî; Cehmiyye, Kaderiyye ve Mu'tezile'nin aksine sıfatları nefyetmede aşırıya kaçmadıklarını, aynı şekilde Hanbelîler, Mücessime ve Kerrâmiyye'nin aksine sıfatları ispatta aşırıya gitmediklerini söylemektedir.¹⁰² Benzer ifadeleri Mekhûl en-Nesefî de zikretmekte ve kendilerini Müşebbihe'nin ifratı ile Cehmiyye'nin tefriti arasında bir mevkide konumlandırmaktadır.¹⁰³ Bu bağlamda İbn Kerrâm ile Mekhûl en-Nesefî karşılaştırıldığında Kerrâmiyye'nin sıfatları ispatta aşırı kaçıp teşbihe düşenlerden olduğunu, Mekhûl en-Nesefî'nin ise selef tavrına uygun şekilde nasları kabul edip te'vil etmeme yolunu izleyerek sıfatları ispatta aşırıya gitmeyenlerden olduğunu ifade etmek mümkündür. Ayrıca İbn Kerrâm'ın, arşa istivâyı, arşa dokunma (mümâs) ile izah etmesi, takipçilerinin de bu ifade yerine arşla karşılaşma (mülâka) tabirini kullanmaları, Mekhûl en-Nesefî'nin ise bu ifadelerin hiçbirine yer vermemesi, Mekhûl en-Nesefî'nin İbn Kerrâm'ı imam olarak kabul edemeyeceği ve takipçilerinden biri olamayacağı yönündeki kanaatimizi desteklemektedir.

2.3. Allah-Âlem İlişkisi

Abdülkahir el-Bağdâdî'nin nakline göre Kerrâmiyye, âlemdeki araz ve cisimlerin ancak Allah'ın zâtında birçok arazın ortaya çıkmasından sonra meydana gelebileceğini ileri sürmüştür.¹⁰⁴ Onlar, Allah'ta birçok araz meydana gelmediği takdirde âlemdeki arazlardan hiçbirinin yok olmayacağını söylemişlerdir.¹⁰⁵ Âlemdeki cisimlerin yok olmasının cevazı konusunda ihtilaf etmişler, çoğu bunu imkânsız görmüş ve bazıları Allah'ın hiçbir şekilde hiçbir cismi yok etmeye kadir olmadığını iddia etmişlerdir.¹⁰⁶ Yine Bağdâdî'ye göre İbn Kerrâm ve ashabı, Allah'ın sadece kendi zâtında ortaya çıkan; iradesi, idrakleri, sözleri gibi havâdise güç yetirebildiğini söylemiştir. Âlemdeki cisimlerin ve arazların ise Allah'ın makdûrâtı olmadığını, mahlûk olmalarına rağmen Allah'ın bunların hiçbirine kadir

¹⁰² Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 244-245, 262.

¹⁰³ Nesefî, *er-Red*, 286-287.

¹⁰⁴ Bağdâdî, *el-Fark*, 204-205.

¹⁰⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, 205.

¹⁰⁶ Bağdâdî, *el-Fark*, 205-206.

olmadığını, nitekim Allah'ın kâinattaki bütün mahlûkatı, kudretiyle değil "Ol" sözüyle yarattığını iddia etmişlerdir.¹⁰⁷

Mekhûl en-Neseî ise gökteki ve yerdeki her şeyi yaratanın, Allah olduğunu söylemekte ve herhangi bir şeyi Allah'ın kudreti haricinde tutmamaktadır. Örneğin mâsiyetleri ve kötülükleri kullara tevdi eden Kaderiye'yi tenkit etmekte ve bu düşüncesi dolayısıyla Kaderiye'nin, kudreti yüce Allah'tan nefyettiğini kabul etmektedir. Neseî'ye göre böyle bir düşünce, yüce Allah'ı âcizlikle nitelemek mânasına gelmektedir.¹⁰⁸ Bu sebeple Mekhûl en-Neseî'nin, Kerrâmîler'e atfedilen yukarıdaki fikre katılması mümkün görünmemektedir. Çünkü Bağdâdî'nin de ifade ettiği üzere Kerrâmiye bu düşünceleriyle Allah'ın kudretini, Allah Teâlâ'nın zâtında ortaya çıkan havâdisle sınırlamış olmaktadır.¹⁰⁹ Bu ise Mekhûl en-Neseî'de benzeri görülemeyecek bir anlayıştır.

3. Nübüvvetle İlgili Görüşlerinin Karşılaştırılması

İbn Kerrâm ve Neseî'nin, nübüvvet konularında karşılaştırılabileceğimiz görüşleri, ulûhiyet meselelerine nispeten daha dar çerçevelidir. Bu minvalde Bağdâdî'nin aktardığına göre Kerrâmiye açısından nübüvvet ve risâlet -vahiy, mu'cizeler ve ismet haricinde- nebi ve resûlde mevcut olan iki sıfat ve mânadır. Kerrâmiye, resûl ve mürsel kavramlarını birbirinden ayırmıştır. Onlara göre "resûl" bu sıfatın kendisinde bulunduğu kimsedir ve Allah'ın böyle bir kimseyi resûl olarak göndermesi zorunludur. "Mürsel" ise peygamberlik görevini yerine getirmekle emrolunmuş kimsedir.¹¹⁰ İsferyânî'nin bu hususta biraz daha açıklayıcı mahiyette naklettiği haberlere göre Kerrâmiye açısından nübüvvet ve risâlet, nebi ve resûldeki iki araz ve haldir. Nübüvvet vahiy, mûcize ve ismet demek değildir. Yüce Allah, kendisinde bu mânanın oluştuğu kimseyi, bu mânadan dolayı insanlara peygamber olarak göndermek zorundadır. Bu kimse Allah göndermeden evvel mürsel değildir, ancak gönderdiği zaman mürsel olur. Bu mânadan dolayı Kerrâmiye Hz. Peygamber'in, kabrinde de resûl olduğunu, fakat mürsel olmadığını iddia etmiştir.¹¹¹

¹⁰⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, 208, 322-323. Ayr. bk. Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 50, 93-94; İsferyânî, *et-Tebîr*, 112-113.

¹⁰⁸ Neseî, *er-Red*, 92-95. Ayr. bk. Neseî, *er-Red*, 118-119, 178-179.

¹⁰⁹ Bağdâdî, *el-Fark*, 322-323.

¹¹⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, 209-210; Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 154.

¹¹¹ İsferyânî, *et-Tebîr*, 115.

Mekhûl en-Neseffî ise resûl ve mürsel kavramları arasında bir fark gözetmemiştir ve bu durum Hz. Peygamber'in risâleti için de geçerlidir. Ayrıca Mekhûl en-Neseffî, kendisinde peygamberlik sıfatı bulunan kimseyi, peygamber olarak göndermeyi Allah için vâcip görmemiştir. Dolayısıyla bu meselelerde aralarında bir mutabakattan bahsedilememektedir.

Bağdâdî'ye göre bazı Kerrâmîler, velîlerin bazılarını peygamberlerin bir kısmından üstün kabul etmişlerdir. İçlerinden bazıları da önderleri İbn Kerrâm'ın, İbn Mes'ûd ve diğer birçok sahâbîden üstün olduğunu ileri sürmüştür. Dahası kılıç korkusundan dolayı İbn Kerrâm'ın peygamberlerden daha üstün olduğunu dile getirmeye cesaret edememişlerdir.¹¹²

Mekhûl en-Neseffî'de ise böyle bir görüşün yer almadığı, aksine bu tür düşüncelere karşı çıktığı görülmektedir. Örneğin Mekhûl en-Neseffî, Hz. Ali'yi aşırı yüceltenlere karşı çıkmış, nebîlerin ondan daha üstün olduğunu kabul etmiş¹¹³ ve peygamberlerden daha üstün olan başka insanlardan söz etmemiştir. Ayrıca Mekhûl en-Neseffî, sahâbeye büyük bir hürmet göstermiş, ancak başka bir kimseyi sahâbeden üstün gördüğüne dair bir ifadeye yer vermemiştir. Nerede kaldı ki İbn Kerrâm'ı veya başka bir velîyi, bazı nebîlerden üstün görmüş olsun. Dolayısıyla Mekhûl en-Neseffî'nin tafdîl konusunda, yukarıdaki fikirlere sahip İbn Kerrâm ve takipçilerinden biri olamayacağı anlaşılmaktadır.

Bağdâdî'ye göre İbn Kerrâm, eserlerinde peygamberlerin günah işlemesini câiz görmüştür, ancak ayrıntıya girmemiştir. Daha sonraki Kerrâmîler'e göre ise peygamberler, adaleti ortadan kaldıran yahut cezayı gerektiren bütün günahlardan korunmuşlardır. Bunun aşağısında kalan günahlardan ise masum değillerdir. Peygamberlerin tebliği konusunda Kerrâmîler arasında ihtilaf vardır. Bazıları tebliğ konusunda peygamberlerin hata yapmalarını câiz görmezken bazıları ise bunu câiz görmüşlerdir.¹¹⁴ İbn Hazm'a gelince ona göre Kerrâmiyye, peygamberlerin büyük ve küçük bütün günahları kasten işleyebileceklerini kabul etmiş, bundan yalnızca peygamberlerin tebliğ konusunda yalan söylemelerini hariç tutmuştur. İbn Hazm aynı hususta, başka bir bilgi daha işittiğini

¹¹² Bağdâdî, *el-Fark*, 344; Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 167, 298.

¹¹³ Neseffî, *er-Red*, 88-89, 148-149.

¹¹⁴ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 210; Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 168.

söylemiştir. Buna göre bazı Kerrâmîler tebliğ konusunda da peygamberlerin yalan söylemelerini câiz kabul etmişlerdir.¹¹⁵

Görüldüğü üzere Kerrâmîler'e peygamberlerin ismeti konusunda atfedilen görüşler çeşitlidir. Peygamberlerin ismeti konusunda Mekhûl en-Neseî'nin düşünceleri de çok açık değildir. Mekhûl en-Neseî Hz. Âdem'in hatasından ve tövbesinden¹¹⁶ bahsetmektedir. Ancak nübüvvetten önce ve sonra nebilerin ismeti hakkında ne düşündüğü, ayrıca enbiyanın büyük ve küçük günah ile zelleler işlemesine nasıl baktığı belirgin değildir. Tebliğ konusunda ise peygamberlerin yanılmayacağı görüşünde olduğunu ifade etmek mümkündür. Zira Mekhûl en-Neseî, Hac sûresinin 52. âyetine binâen yüce Allah'ın, peygamberlere şeytanın yönelttiği temenniye sildiğini ve âyetlerini sağlamlaştırdığını ifade etmektedir.¹¹⁷

4. Âhiretle İlgili Görüşlerinin Karşılaştırılması

İbn Kerrâm ve Mekhûl en-Neseî'nin âhiret bahislerine dair karşılaştırabilecek görüşleri çok fazla değildir. Buna rağmen yine de ayırt edici önemli noktaların var olduğu ifade edilebilir. Bu minvalde Bağdâdî'ye göre Kerrâmîye, Münker Nekir meleklerini, Kevser havzını, sıratı ve mîzanı kabul etmiştir.¹¹⁸ İbn Hazm'ın verdiği bilgiye göre Kerrâmîye şefaati de kabul etmiştir.¹¹⁹ Fakat Bağdâdî'ye göre onlar, Münker ve Nekir'in her insana dünyadayken vekil kılınan iki melek olduğunu söylemişlerdir.¹²⁰ Amellerin tartılması hakkında da Allah'ın ameller adedince yarattığı cisimlerin tartıldığını ifade etmişlerdir.¹²¹

Mekhûl en-Neseî'ye gelince onun da Münker Nekir meleklerini, havz-ı Kevser'i, mîzanı ve şefaati kabul ettiği görülmektedir.¹²² Bu anlamda İbn Kerrâm ile fikirlerinde bir benzerlik söz konusudur. Şu var ki Mekhûl en-Neseî'nin Münker ve Nekir'i, her insana vekil tayin edilen hafaza melekleri olarak kabul ettiğine dair bir mâlumat bulunmamaktadır. Aksine Neseî'nin, genel Sünnî düşünceye muvâfık şekilde, Münker ve Nekir'in kabirde görevli iki melek olduğu fikrini kabul ettiği anlaşılmaktadır.¹²³

¹¹⁵ İbn Hazm, *el-Fasl*, 2/940-941; 3/528-529.

¹¹⁶ Neseî, *er-Red*, 196-197, 226-227, 270-271.

¹¹⁷ Neseî, *er-Red*, 88-89.

¹¹⁸ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 246.

¹¹⁹ İbn Hazm, *el-Fasl*, 3/76-77.

¹²⁰ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 246.

¹²¹ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 246.

¹²² Neseî, *er-Red*, 86-87, 96-97, 192-193, 206-207, 256-261.

¹²³ Bk. Neseî, *er-Red*, 256-257.

Bundan dolayı Münker ve Nekir melekleri konusunda, Kerrâmiyye ile Mekhûl en-Nesefî'nin fikirlerinde bir uyumdan bahsedebilmek mümkün görünmemektedir. Mîzan konusuna gelince bilindiği gibi amellerin ne şekilde ve nasıl tartılacağı meselesi, âlimler arasında tartışmalı bir mevzudur. Bu konuda Mekhûl en-Nesefî'nin verdiği bilgilere göre var olan şeylerin her birinin bir zâtı vardır. Bu mânada iyiliklerin, kötülüklerin ve insanların sözlerinin de bir zâtı vardır. Bunlar arazdır, mahlûktur, bunların ağırlığı olabilir ve tartılabilirler.¹²⁴ Ancak bu hususta Mekhûl en-Nesefî'nin söyledikleriyle Kerrâmiyye'ye atfedilen görüşler arasında tam bir örtüşmenin olup olmadığı hususu açık değildir. Bunun dışında Kerrâmiyye'nin, yukarıda zikredilen diğer âhîret ahvâlini kabul etmesini, Mekhûl en-Nesefî'nin İbn Kerrâm'ın taraftarlarından biri olduğunu iddia edebilmek için ayırt edici yeterli bir bulgu olarak niteleyebilmek mümkün görünmemektedir.

Pezdevî'nin nakline göre Kerrâmiyye rü'yetullahı câiz kabul etmiştir. Fakat Allah'ın görülmesinin, diğer mahlûkatın görülmesi gibi olduğunu söylemiştir.¹²⁵ Diğer taraftan rü'yetullahı Mekhûl en-Nesefî de câiz kabul etmiştir. Ancak Mekhûl en-Nesefî'nin buna dair düşünceleri, Sünnî düşüncenin genelinden farklı değildir. Mekhûl en-Nesefî'ye göre gözler yüce Allah'ı dünyadayken idrak edemez, ancak âhîrette Allah'ın dostları O'nu görebileceklerdir. Bu durum hem âyetlerle hem de hadislerle sabittir. Ne var ki Mekhûl en-Nesefî bu görmenin keyfiyetinden söz etmemiş ve yüce Allah'ı görmenin diğer mahlûkatın görülmesi gibi olacağına dair bir ifadeye yer vermemiştir.¹²⁶

5. İmâmetle İlgili Görüşlerinin Karşılaştırılması

Muhammed b. Kerrâm ve Mekhûl en-Nesefî'nin imâmet konusundaki düşüncelerinin benzerliği veya farklılığı da Mekhûl en-Nesefî'nin Kerrâmîler'den biri olup olmadığının belirginlik kazanması noktasında önemlidir. Buna göre Kadî Abdülcebbâr, Kerrâmiyye açısından imâmetin, nas yoluyla sabit olduğunu belirtmektedir. Onların düşüncesine göre Hz. Peygamber'den sonra hakkında nas vârid olan kimse ise Hz. Ebû Bekir'dir.¹²⁷

¹²⁴ Nesefî, *er-Red*, 190-193.

¹²⁵ Pezdevî, *Usûlî'd-dîn*, 84.

¹²⁶ Nesefî, *er-Red*, 236-239.

¹²⁷ Kadî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, 2/706-707.

Mekhûl en-Nesefî'ye göre de Hz. Peygamber'in ardından imâmeti üstlenmesi gereken kişi Hz. Ebû Bekir'dir. Fakat Mekhûl en-Nesefî, imâmetin nasla sabit olmasından ve Resûlullah'tan sonra nas yoluyla imam olması gereken kişinin Hz. Ebû Bekir olması gerektiğinden bahsetmemiştir. Ona göre imâmet, Müslümanların ittifakı ve çoğunluğun rızâsı ile gerçekleşir. Tıpkı muhacirlerin ve ensarın, halife olarak sırasıyla Hz. Ebû Bekir ve Ömer üzerinde görüş birliğine varmaları gibi. Bunun dışında Allah ve resûlünün herhangi bir kişiyi, Peygamberimizden sonra halife olarak tayin etmeleri söz konusu değildir.¹²⁸ Öyleyse bu meselede de aralarında bir uyumdan bahsedilememektedir.

İbn Kerrâm'ın aynı zamanda iki imamı câiz gördüğünü belirten Bağdâdî'ye göre İbn Kerrâm bazı kitaplarında, Hz. Ali'nin ve Muâviye'nin ikisinin de aynı anda imam olduklarını dile getirmiştir. İbn Kerrâm'a göre ikisinden birisi adaletli, diğeri ise isyancıdır. Bununla birlikte ikisinden birine tâbi olanların, kendi bağlı oldukları imama itaat etmeleri gerekmektedir. İbn Kerrâm'ın takipçileri ise Hz. Ali'nin sünnete uyduğunu, Muâviye'nin ise sünnetten ayrıldığını, ancak ikisinden birine itaat etmenin onlara tâbi olanlar üzerine vâcip olduğunu söylemişlerdir.¹²⁹ İmametle ilgili benzer görüşlere İbn Hazm da yer vermiştir. İbn Hazm'a göre İbn Kerrâm ve ashabı, aynı anda iki yahut daha fazla imamın bulunmasını câiz görmüşlerdir. Delil olarak Sakîfe günü ensar tarafından muhacirlere yöneltilen, bir ensardan bir de muhacirlerden imam olması şeklindeki teklifi ileri sürmüşlerdir. Yine Hz. Ali ve Hasan'ın Muâviye'yle beraber aynı anda imam olmasını da delil olarak göstermişlerdir.¹³⁰ Pezdevî de aynı şekilde, Kerrâmiyye açısından aynı esnada iki yahut daha fazla kişinin imam olabileceğini ve bunların imâmetine biat edilebileceğini söylemiştir.¹³¹ Pezdevî'nin naklettiğine göre onlar, Hz. Ali'nin de Muâviye'nin de hak imam olduğunu kabul etmişlerdir.¹³²

Mekhûl en-Nesefî'ye gelince o, insanların başında bir imam olması ve ona itaat edilmesi gerektiğini savunmuştur.¹³³ Ona göre imamlar Kureyş kabilesinden olmalıdır.¹³⁴ Ancak Kureyş'ten olsa bile Müslümanlar

¹²⁸ Nesefî, *er-Red*, 150-153, 164-165.

¹²⁹ Bağdâdî, *el-Fark*, 211. Ayr. bk. Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 274; İsferyâîni, *et-Tebârî*, 115.

¹³⁰ İbn Hazm, *el-Fasl*, 3/154-155.

¹³¹ Pezdevî, *Usûlü'd-Dîn*, 195.

¹³² Pezdevî, *Usûlü'd-Dîn*, 203.

¹³³ Nesefî, *er-Red*, 138-139.

¹³⁴ Nesefî, *er-Red*, 142-143, 172-173.

arasında ayrılık çıkmasına sebep olan ve ehl-i kiblenin bir bölümünden uzaklaşan birine Müslümanların itaat etmesi değil, bilakis canıyla, malıyla veya diliyle ona karşı savaşması gerekmektedir.¹³⁵ Mekhûl en-Nesefî ayrıca biati bozmanın dalâlet olduğunu, bir imama biat edildikten sonra o imama boyun eğilmesi gerektiğini söylemiştir. Bunun ardından bir başkasının gelip bu imamla mücadele etmesi durumunda ise sonra gelenin boynunun vurulması gerektiğini dile getirmiştir.¹³⁶ Dolayısıyla Mekhûl en-Nesefî'nin, İbn Kerrâm ve taraftarlarının aksine, meşru bir imama karşı çıkıp imâmet iddiasında bulunan bir başkasının imâmetini câiz görmesi ve aynı anda iki imamı câiz kabul etmesi muhtemel görünmemektedir.

Sonuç

Makalemizde İbn Kerrâm ve takipçilerine atfedilen kelâmî görüşlerle Mekhûl en-Nesefî'nin benimsediği kelâmî görüşler karşılaştırılmıştır.

Araştırmamız iman, ulûhiyet, nübüvvet, âhiret ve imâmet ana başlıkları altında yürütülmüş ve iki ismin düşünceleri arasında aynı grup altında anılmalarına engel teşkil edebilecek belirgin farklılıklar olduğu görülmüştür. Bunlardan ön plana çıkarılabilecek olanlar şu şekilde sıralanabilir. İbn Kerrâm ve taraftarlarının aksine Mekhûl en-Nesefî, iman konusunda diğer Hanefî fakihler gibi amelin imanın şerâ'i olduğunu kabul etmiştir. Ulûhiyet bahislerinde Allah'ın yaratılmış varlıklara benzemediğini söylemiş ve O'nun yüce zâtında sonradan ortaya çıkmış herhangi bir hâdisten bahsetmemiştir. Allah'ın kudretini yalnızca O'nun zâtında sonradan ortaya çıkan "hâdisler"le sınırlandırmamıştır. Nübüvvet meselelerinde resûl ile mürsel kavramları arasında bir fark gözetmemiştir. Uhrevî konularla ilgili olarak Münker ve Nekir meleklerini hafaza melekleri gibi kabul etmemiştir. İmâmet probleminde de nas ile tayin düşüncesine yer vermemiş ve aynı anda iki imamın imâmetini câiz görmemiştir.

Neticede araştırmamızda, iki ismin kelâmî görüşleri arasında bir uyumdan bahsedilemeyeceği görülmüştür. Mekhûl en-Nesefî'nin, İbn Kerrâm'ın tâbilerinden biri olduğunu ifade etmeye yetecek açıklıkta delillerin bulunmadığı, buna mukabil onun Kerrâmîler'den biri olamayacağını gösteren pek çok görüş farkının mevcut olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Mekhûl en-Nesefî'nin bid'at fırkası olarak görüp tenkit ettiği Mürcie ve Müşebbihe fırkalarına nispet ettiği bazı bâtil görüşlerin,

¹³⁵ Nesefî, *er-Red*, 142-145.

¹³⁶ Nesefî, *er-Red*, 198-199.

klasik kaynaklarda Kerrâmîler'e de atfedildiği ortaya çıkarılmıştır. Bu bulgular bizi, Mekhûl en-Neseffî'nin Kerrâmîyye fırkasının bir üyesi olamayacağı kanaatine götürmüştür. Zira Mekhûl en-Neseffî'nin bid'at, dalâlet hatta küfür kabul ettiği pek çok görüşün kendisine atfedildiği bir kimseyi ve taraftarlarını ehl-i haktan sayıp onların yolundan gitmesi kanaatimize göre mümkün görünmemektedir.

Bilindiği üzere Mekhûl en-Neseffî'nin ahlâkî-tasavvufî eserleri de mevcuttur. Bu anlamda kendisi zâhid kimliğiyle de tanınan bir şahsiyettir. İbn Kerrâm'a gelince o da zühd ve takvaya dair fikirleriyle ve yaşantısıyla da ön plana çıkmış bir isimdir. Dolayısıyla İbn Kerrâm ve Mekhûl en-Neseffî'nin, ahlâkî-tasavvufî görüşlerini derinlemesine ele alıp objektif şekilde karşılaştıran bir araştırma, Mekhûl en-Neseffî'nin Kerrâmîler'le bağının tespit edilebilmesi konusunda tamamlayıcı bir perspektif sunabilecektir. Böyle bir araştırma esnasında her iki ismin düşüncelerinde de zühd dönemine ait, benzer izlere ve yaklaşımlara rastlanması şaşırtıcı olmayacaktır. Fakat iki ismin tasavvufî sahada birbirlerine muhalif yaklaşımlara sahip olup olmadığı önyargılardan uzak bir biçimde tespit edilebilirse bu takdirde Mekhûl en-Neseffî'nin konumu daha da netlik kazanmış olacaktır.

Bunun ötesinde Mekhûl en-Neseffî'nin fıkıh alanında bir eseri de vardır, ancak mevcut bilgilerimize göre bu kitap günümüze gelememiştir. Eğer ilerleyen zamanlarda bu eser bulunursa iki ismin fikhî görüşleri de ele alınıp incelenebilecek ve fikhî yönden benzer veya farklı fikirlerinin olup olmadığı tespit edilebilecektir. Burada şuna da dikkat çekmek gerekir ki başlangıçta Kerrâmîler'in de tıpkı Mu'tezile ve Zeydiyye gibi amelî yönden Hanefî oldukları bilinmektedir. O halde mezkûr araştırma sırasında Ebû Hanîfe'ye bağlılık iddiasının etkisiyle itikadî sahada olduğu gibi fikhî açıdan da İbn Kerrâm ve Mekhûl en-Neseffî'nin benzer görüşlere sahip oldukları görülebilecektir. Bu durumda yanlıya düşerek yanlış bir kanıya varılmaması ve tarihî seyrin olduğundan farklı gösterilmemesi için İbn Kerrâm ve Mekhûl en-Neseffî'nin fikhî görüşlerinde keskin farkların mevcut olup olmadığının titiz bir şekilde incelenmeye tâbi tutulması ilmî bir gereklilik halini alacaktır. Yapılan bu incelemeler, Mekhûl en-Neseffî'nin Kerrâmîler'den biri olduğu veya olamayacağı hususunda ilim dünyasına daha tatmin edici bir fikir verebilecektir.

KAYNAKÇA

- Alimoğlu Sürmeli, Zeynep. *Ehl-i Sünnet'in Kerrâmiyye Eleştirisi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Alimoğlu Sürmeli, Zeynep. "Sünnî Makâlât Eserlerinde Kerrâmiyye'nin Tasnifi Meselesi". *e-makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 12/2 (Güz 2019), 403-440.
- Bağdâdî, Abdülkahir b. Tâhir b. Muhammed b. Abdullah. *el-Fark beyne'l-firak ve beyânü'l-firkati'n-nâciye*. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 2. Basım, 1977.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkahir b. Tâhir et-Temîmî. *Kitâbü Usûli'd-dîn*. İstanbul: Matbaatü'd-Devle, 1928.
- Birinci, Züleyha. "Ebû Mutî' en-Nesefî'nin Mezhebî Kimliği: Mürcî veya Kerrâmî Olduğuna Dair İddiaların Değerlendirilmesi". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 20 (Aralık 2021), 226-257.
- Coşkun, İbrahim. "Allah'ın Sıfatlarıyla İlgili Farklı Görüşlerin Genel Bir Çerçevesi". *Allah'ın Aşknlığı Esâsu't-takdîs fî ilmi'l-keâm*. çev. İbrahim Coşkun. 12-22. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, 2014.
- Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn. *Kitâbü'l-İrşâd ilâ kavâti'l-edille fî usûli'l-i'tikad*. thk. Ahmed Abdürrahîm es-Sâyih - Tevfik A. Vehbe. Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-Dîniyye, 2009.
- Demir, Abdullah. "Hanefilerde Akaiden Kelâma Dönüşüm: Mâtürîdî Gelen-ekin Tarihsel Teşekkül Süreci". *Din Felsefesi Açısından Mâtürîdî Gelen-ek-i Klasik ve Çağdaş Metinler Seçkisi*. drl. Recep Alpyağlı. 93-115. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Doğan, Hüseyin. "Mezhebî Taklit ve Taassubiyetin Dinî Nasları Anlama ve Yorumlamaya Etkisi -Eş'arîler'in, Kerrâmiyye'ye Yönelik Eleştirilerinin Bir Analizi". *İslam ve Yorum III Din, Bilim ve Medeniyet*. haz. Fikret Karaman. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2019, 1/497-518.
- Durguti, Abdylkader. "Muhammed b. Kerrâm ve Taraftarlarına Ait Eserlerin Genel Bir Tahlili". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*. 12/1 (2019), 112-146.

- Eş'arî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî. *Makalâtü'l-İslâmiyyîn ve ibtilâfü'l-musallîn*. nşr. Helmut Ritter. Wiesbaden: Franz Steiner, 1980.
- Gömbeyaz, Kadir. "Hanefî-Maturîdî Mezhepler Tarihi Kaynakları". *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri*. ed. Halil İbrahim Bulut. 339-350. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Hoyladı, Adnan. *Hanefî Mezhebinin Teşekkül Süreci*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2022.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kasım Ali. *Târîhu Dımaşk*. thk. Amr b. Garâme el-Amrî. 80 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1995.
- İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed. *Şerhu'l-Âlim ve'l-müteallim*. thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih - Tevfik A. Vehbe. Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-Dîniyye, 2008.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd. *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal Dinler ve Mezhepler Tarihi*. çev. Halil İbrahim Bulut. 3 Cilt. İstanbul, TYEKB Yayınları, 2017.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1986.
- İsferâyînî, Ebü'l-Muzaffer Tâhir. *et-Tefsîr fi'd-dîn ve'temyîzü'l-fırkati'n-nâciye 'anı'l-fıraki'l-halikhîn*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Lübnan: Âlemü'l-Kütüb, 1983.
- Jeffery, Arthur (haz.). *Mukaddimetân fî ulûmi'l-Kur'ân ve hü mâ Mukaddimetü Kitabi'l-Mebânî ve Mukaddimetü İbn Atîyye*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1954.
- Kadî Abdülcebbâr, İbn Ahmed. *Şerhu'l-Usûli'l-hamse Mu'tezile'nin Beş İlkesi*. çev. İlyas Çelebi. 2 Cilt. İstanbul: TYEKB Yayınları, 2013.
- Karadaş, Çağfer. "Kerrâmiye ve İtikâdî". *Kelam Araştırmaları*. 5 (2007), 41-62.
- Kâ'bî, Ebü'l-Kasım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî. *Kitâbü'l-Makalât ve meabnı uyunü'l-mesâil ve'l-cevâbât*. thk. Hüseyin Hansu, vd. İstanbul: Kuramer, Amman: Dârü'l-Feth, 2018.
- Kutlu, Sönmez. "Kerrâmiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2022, 25/294-296.

- Kutlu, Sönmez. “Muhammed b. Kerrâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2020, 30/546-547.
- Kutlu, Sönmez. *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*. Ankara: TDV Yayınları, 4. Basım, 2018.
- Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed el-Beşşârî. *Absenü't-tekasîm fî ma'rifeti'l-ekalîm*. Kahire: Mektebetü Medbûlî, 3. Basım, 1991.
- Malamud, Margeret. “Ortaçağ Horasanında Sapkın Bir Politika: Nişabur Kerrâmiyesi”. *Kelam Araştırmaları*. çev. Hüseyin Doğan. 13 (2015), 533-552.
- Malâtî, Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman eş-Şâfiî. *et-Tenbîh ve'r-red alâ ehli'l-ebvâ ve'l-bida'*. nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1968.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Kitâbü't-Tevbîd*. thk. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Vanlıoğlu. ed. Bekir Topaloğlu. 17 Cilt. İstanbul: Dârü'l-Mîzân, 2005-2011.
- Nesefî, Ebû Mutî'. *er-Red alâ ehli'l-bida' ve'l-ebvâi'd-dâlle Bid'at Ehli ve Sapkın Fırkalara Reddiye*. thk. Seyit Bahcivan. çev. Züleyha Birinci. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020.
- Nisâbûrî, Ebû Hafs Ömer İbnü'l-Hasan. *Revmakü'l-Mecâlis*. Mekke: Matbaatü'l-Mîriyyetü'l-Kâine, 1305.
- Pezdevî, Ebû'l-Yüsr Muhammed. *Usûlü'd-dîn*. thk. Hans Peter Linss. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2003.
- Rudolph, Ulrich. *Semerkan'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı Mâtürîdî*. çev. Özcan Taşcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2. bs., İstanbul, 2017.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd el-Cârûd. *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dârü Hicr, 1999.
- Üzüm, İlyas. “Nesefî, Mekhûl b. Fazl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 32/570-571.
- Yaltkaya, Şerafettin. “Kerramiler”. *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*. 11 (Nisan 1929), 1-14.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Çocuk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993, 8/359-360.

Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsüddîn. *Siyeru 'alâmi'n-nübelâ*. 18 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2006.

Zysow, Aron. “Kerrâmiyye”. *Başlangıçtan Günümüze İslâm Kelâmı*. çev. Orhan Şener Koloğlu vd. ed. Sabine Schmidtke. İstanbul: Küre Yayınları, 2. Basım, 2022, 343-356.